

VASILE CHIRICA, DUMITRU BOGHIAN, *Arheologia preistorică a lumii. Paleolitic – Mezolitic*, Bibliotheca Archaeologica Iassiensis XII, Editura Helios, Iași, 2003, 308 p. + 32 fig.

Lucrarea de față, apărută în binecunoscuta serie B.A.I., cuprinde 9 capitole, fiecare cu mai multe subcapitole, bine structurate, de-a lungul cărora informația urmează un curs logic, ușor de urmărit. Astfel, paginile cărții se deschid cu o firească *Introducere* (p. 5–8), în care autorii volumului îñin să sublinieze atât unele principii terminologice privitoare la complexele realități arheologice puse în evidență pe spațiul vast avut în discuție cât și unele considerații de natură metodologică.

Capitolul I (p. 9–20), *Cuaternarul. Limite. Periodizare*, își propune și reușește, credem noi, tratarea unor probleme deosebit de importante pentru înțelegerea Paleoliticului în sens larg. Firesc, abordarea unui asemenea subiect nu se putea face fără a se insista pe limitele primei perioade a Cuaternarului, respectiv Pleistocenul, perioadă în care, în sens general, se înscrie și Paleoliticul. Bazat pe o frază concisă, pe un discurs clar, acest capitol pune în evidență complexitatea problemelor de natură paleoclimatică, identificate în această perioadă, probleme de care, în bună măsură este legată și cronologia relativă a Paleoliticului. Prezentarea fenomenelor glaciare, înregistrate la nivel continental în legătură cu fenomenele paleoclimatice de pe celelalte continente (p. 10–11), utilizarea terminologiei actuale a Pleistocenului superior, bazată pe existența a două perioade *Pleniglaciale* și a unei perioade *Interpleniglaciale* legate pe cât posibil de mai vechea subdivizare a Würm-ului, ca și inserarea a două tabele sintetice cu privire la „corelații cronologice între perioade geologice, paleoclimatice, culturale și paleoantropologice” constituie, fără îndoială, plus de informație oferită cititorului.

Capitolul 2 (21–31), intitulat sugestiv *Omul*, tratează problema procesului antropogenezei. Pentru a fi bine puse în evidență unele aspecte ale acestui proces, autorii au ca punct de pornire în acest demers *Oligocenul superior*, pentru ca accentul să cadă apoi pe dovezile antropologice ale *Pliocenului*. Fără a intra în prea multe detalii, firesc și explicabil totodată prin caracterul lucrării, se prezintă succint, localizat în timp și spațiu, principalele caracteristici ale *australopitecinelor* (p. 22, 23–24), ale lui *Homo erectus* (p. 24–25) sau ale lui *Sapiens sapiens*. În încheierea acestui capitol se trec în revistă și principalele dovezi osteologice descoperite pe teritoriul României (p. 29). În acest context sunt menționate și fragmentele de diafiză de tibia și femur descoperite la Bugiulești – Valea lui Greuceanu, atribuite unui probabil *Australanthropus olteniensis* (*Paradolicho-pithecus arvernensis geticus*). Trebuie să menționăm că specia avută în discuție este o maimuță cinomorfă

terestră cercopithecină ce aparține Villfranchianului recent¹.

Capitolul 3 este dedicat *Preistoriei arheologiei și Arheologiei preistorice* (p. 32–85), cuprindând un istoric al preocupărilor privind dovezile antice și preistorice, insistându-se pe de o parte pe personalitățile ce au marcat pionieratul arheologiei, iar pe de alta, pe principalele situri arheologice din Europa, Africa, Orientul Apropiat și Mijlociu. Un scurt istoric al preocupărilor arheologice este realizat separat pentru teritoriul României (p. 46–51).

Un loc aparte în cadrul acestui capitol îl reprezintă *Metodele de cercetare (și dateare) în arheologie*. În prima parte a acestui subcapitol cititorul este familiarizat cu ceea ce înseamnă *arheologie procesuală, sistemică, experimentală* etc., după care se discută pe scurt unele aspecte legate de *geomorfologie, sedimentologie, pedologie, stratigrafie* (p. 54–55). În continuare se prezintă principalele metode de datare absolută în arheologie (arheomagnetismul, termoluminiscentă, ¹⁴C, Potasiu-Argon etc.). Nu dorim să intrăm în detaliu, înținem doar să facem precizarea că este impropriu folosirea expresiilor *BP* (*Before Present*) și *BC* (*Before Christ*), ultima apărând ca dată calendaristică obținută prin scăderea lui 1950 din vîrstă radiocarbon (p. 59). Astfel, suntem de părere că obținerea anilor calendaristici se face cu ajutorul curbelor de calibrare, bazate pe probe cu vîrstă cunoscută (*known-age samples*), cel mai adesea lemn datat prin dendrocronologie (*dendrodate, calibrare dendrocronologică*)². În terminologia radiocarbon „BP” reprezintă o vîrstă necalibrată în timp ce „cal BP” indică o dată calibrată³. Pe de altă parte, credem că ar fi fost foarte utilă prezentarea, pe scurt, și a „ceasului climatic” bazat pe înregistrarea variației izotopilor de oxigen⁴, a metodei Uraniu-Thoriu etc.

Tot în acest subcapitol sunt tratate *dendrocronologia, cronologia varvelor, palinologia, paleobotanica, paleofauna, malacologia, paleoantropologia*. În încheierea acestui capitol se trec în revistă principalele culturi și faciesuri culturale ale Paleoliticului și Mezoliticului.

Capitolul 4 (p. 86–214) este de departe cel mai consistent al volumului de față, tratând în evoluție cultural-cronologică descoperirile arheologice de pe

¹ Al. Păunescu, *Paleoliticul și mesoliticul din spațiu cuprins între Carpați și Dunăre*, București, 2000, p. 301.

² M. J. Aitken, *Science-based dating in archaeology*, Longman archaeology series, London, 1997, p. 92.

³ *Ibidem*, p. 93.

⁴ *Ibidem*, p. 12–17.

continentul european. Prezentarea clară și obiectivă ne scutește de a relua în cadrul prezentării de față discuțiile despre anumite faciesuri culturale, de tranziție sau nu, despre anumite probleme de natură antropologică. De altfel multe dintre aceste probleme sunt departe de a fi lămurite în numeroasele studii de specialitate ce le-au pus în evidență. Prezentarea Paleoliticului din Europa, ca și a celui din Africa, Orient, America sau Australia (capitolele 5–9) cuprinde, pe lângă o consistentă discuție despre industria litică cioplită, subliniindu-se acolo unde a fost cazul trăsăturile caracteristice sub aspect tehnologic și tipologic, și o descriere a principalelor structuri de locuire, a structurilor de combustie, a manifestărilor artistice și spirituale, a paleofaunei, toate prinse într-un cadru cronologic și mai ales paleoclimatic. Așa cum ne-am obișnuit, realitățile arheologice din spațiul carpatice sunt prezentate separat, accentuându-se unele particularități sau evidențierindu-se unele probleme de periodizare sau de încadrare culturală existente.

Trimiterile bibliografice puse la dispoziție de autori, pe de o parte nu pot decât să întărească munca riguroasă depusă de autorii volumului, iar pe de alta

constituie certificarea obiectivității lor. Suportul grafic ce însoțește această lucrare, deși nu este numeros, este deosebit de reprezentativ pentru exemplificarea realităților arheologice avute în discuție de-a lungul întregii lucrări.

Fără a mai lungi discuția, ținem să precizăm că scopul prezentării noastre nu a fost acela de a scoate în evidență inerentele probleme apărute la tehnoredactarea volumului și nici a micilor inexacități rezultante, suntem convingi, din volumul mare de informație ce a trebuit sintetizată pentru a putea fi cuprinsă în paginile acestei cărți.

În concluzie, *Arheologia preistorică a lumii. Paleolitic – Mezolitic* este o apariție bibliografică, binevenită și deosebit de utilă în special în mediul universitar dar care, prin limbajul folosit și modul de tratare a subiectului poate fi accesibilă tuturor celor interesați de prima perioadă din evoluția istorică a omenirii.

ION CORNEL BĂLTEAN

Travaux de numismatique grecques offerts à Georges Le Rider, editat de M. Amandry și S. Hurter, cu D. Bérend, Spink and Son Ltd., London, 1999, ISBN 1-902040-26-0, 450 p. + XI p. + 50 pl.

Foști discipoli – astăzi, la rândul lor, reputați specialiști –, colegi, colaboratori și prieteni au reunit într-un foarte frumos și masiv tom o serie de contribuții savante, pe care l-au oferit în semn de omagiu eminentului numismat al Greciei antice, Georges Le Rider.

Ceea ce se impune în alcătuirea portretului celui care este considerat urmașul lui Henri Seyrig sunt două coordonate principale: soliditatea tezelor științifice și corectitudinea. Ambele se împletește și se susțin reciproc. Cu eleganță și înaltă detașare, G. Le Rider a emendat sau chiar a renunțat, după apariția unor noi date, la unele dintre opiniiile sale științifice, a acceptat ipotezele bine susținute ale altora și nu de puține ori a declanșat un dialog seren și productiv cu oponenții, totul fiind destinat deslușirii adevărului istoric. Onestitatea sa intelectuală l-a determinat, de altfel, să elimine din lista lucrărilor sale pe acelea din primii ani ai carierei – pe care le aprecia ca fiind depășite, uneori chiar de propriile-i cercetări –, ca și prefetele, notele bibliografice etc.

Circumscrierea preocupărilor sale științifice în jurul numismaticii grecești reprezintă o afirmație foarte generală, întrucât, de fapt G. Le Rider a abordat toate domeniile adiacente acesteia: monedele seleucide și partice, emisiunile macedonene și elenistice, tehniciile monetare antice, dar mai cu seamă chestiunile financiare și economice ale epocii. Sunt atât de importante contribuțiiile sale la cunoașterea economiei grecești și elenistice încât, mult timp de acum înainte nimeni dintre cei care studiază istoria lumii grecești nu se va putea dispensa de înțelegerea și utilizarea lor.

Și cele 37 de articole ale volumului de față (al 38-lea) cuprinde lista lucrărilor savantului din anii 1956–1999) se axează îndeosebi pe chestiuni legate de numismatica greacă sau elenistică. Din diferite motive nu ne putem opri asupra fiecărei dintre lucrări, dar vom menționa cel puțin numele autorilor, în ordine alfabetică (cu o singură excepție urmată și de sumar): M. Amandry, C. Arnold-Biucchi, R. Ashton, C. Augé, P. Bernard, C. Boehringer, O. Bopearachchi, A. Burnett, H. Cahn, F. de Callataÿ, A. Davesne, J. Elayi, C. Grandjean, R. A. Hazzard, C. Hersh, R. R. Holloway, A. Houghton, D. O. Klose, D. Knoepfler, L. Lacroix, A. Lemaire, C. Lorber, G. Manganaro, J. Melville Jones, L. Mildenberg, H. Nicolet-Pierre, M. Oeconomides, O. Picard, F. Queyrel, F. Rebuffat, A. Spaer, I. Touratsoglou, H. Troxell, N. Vismara, J. Warren, U. Wartenberg, J. Kagan, U. Westermark și I. Youroukova.

Subiectele atacate sunt variate și cu implicații multiple: atelierele locale (Nisyros, Canatha, Bactria, Thracia, Bithynia, Laodicea ad Mare și a.), statutul juridic al monetizării, contramarcile, greutatea, reprezentările, tipurile, circulația monetară, fiscalitatea etc. În limita preocupărilor mele, voi încerca totuși să mă opresc asupra câtorva articole.

În primul rând, voi reține lucrarea regăsatului H. A. Cahn (*Artiste ou magistrat?*, p. 103–107), în care numismatul elvețian discută semnăturile de pe monedele siciliote și din Grecia Magna (Euainetos, Eukleidas, Kimon, Aristoxenos, Philistron și a.), după ce mai mulți specialiști (Kraay, Jenkins, Johnston) au încercat să

demonstreze că ar fi vorba de numele unor magistrați monetari, nu de cele ale unor gravori, cum se admite de mult timp.

Plecând de la tezele lui G. Le Rider, F. de Callataÿ s-a aplecat asupra legăturii dintre contramărci și fiscalitate (*Fiscalité et monnayage dans l'oeuvre de Georges Le Rider*, p. 109–121). După cum arată Le Rider, contramarca nu este altceva decât mărturia vizibilă a unei manipulații monetare, al cărei motor l-au constituit întotdeauna taxele de schimb din Antichitatea greacă (cf. *À propos d'un passage des Poroi de Xénophon: la question du change et les monnaies incuses d'Italie du Sud*, în *Kraay-Mørkholm-Essays*, Louvain-la-Neuve, 1989, p. 159–172). Explicația de natură fiscală, care motivează statul să desfășoare procesul de batere monetară, constă în „dreptul suveranului” și „cheltuielile de fabricație”, cărora se adaugă „profittul schimbătorului”. Faptul că statele grecești au căutat să obțină beneficii din emisie nu poate fi negat și, de aceea, dintre ipotezele care explică inventarea monedei, Le Rider preferă pe aceea care consideră că aceasta a apărut din necesitatea susținerii finanțelor publice. Pormind de la aceeași idee, G. Le Rider consideră, că și sfârșitul emisiunilor postume Filip II poate fi explicat în același mod, deoarece Cassandru bate *filipei* pentru Macedonia și *alexandrei* pentru exterior, cu scopul obținerii unui anumit profit din taxa de schimb. Același procedeu a fost folosit și de Audoleon, ca și de Ptolemei sau de Seleucizi. În cadrul unei economii „închise”, schimbul forțat produce profit și ajută la ținerea sub control a inflației. Legătura dintre masa monetară aflată în circulație și prețul produselor alcătuiește ceea ce economiștii numesc teoria cantitativă a monedei. Prin folosirea unei explicații de natură fiscală pentru toate fenomenele amintite, G. Le Rider se alătură „moderniștilor”, întrucât sugestiile lui Finley, privind nefiduciaritatea monedei antice sau lipsa de lichiditate în Antichitate nu mai pot fi susținute.

O altă interesantă contribuție este cea datorată lui C. C. Lorber (*Thessalian countermarks*, p. 221–237), care are drept fundament tot studiile lui Le Rider asupra contramărcilor grecești. În urma examinării unui tezaur de economisire, format din emisiuni tesaliene de argint, autoarea consideră că mărcile de control au fost folosite pentru identificare și garantare, fiind succedate, cronologic, de contramărci, aplicate după lansarea monedelor în circulație. Potrivit opinioilor cercetătoarei californiene, contramărcile garantau titlul și greutatea, dar validau totodată și monedele străine.

J. R. Melville Jones analizează monetaria macedoneană de aur (*Ancient Greek Gold Coinage up to the Time of Philip of Macedon*, p. 257–275). și el pleacă de la lucrările lui G. Le Rider, pe care încearcă să le ducă mai departe, acceptând ori nu tezele acestuia. Iată câteva din concluziile sale: aurul a fost bătut doar ocazional în monetăriile grecești, iar emisiunile macedonene au cunoscut doar serii foarte mici până la Filip al II-lea (dacă nu cumva multe sunt falsuri moderne, aşa cum se

întreabă autorul). Este cunoscut faptul, că până la mijlocul secolului al IV-lea a. Chr., atelierele grecești au bătut îndeosebi argint. Aurul era o marfă de valoare mare, care se putea conserva ușor chiar în emisiuni destul de îndepărtate în timp unele de altele (piesele bizantine puteau utiliza aurul din monedele romane, iar acestea, la rândul lor, l-au putut prelua din emisiunile macedonene și elenistice !). Urmând același fir logic, Melville Jones afirmă, cu bune şanse de avea dreptate, că emisiunile de aur erau bani de necesitate (*Notgeld, money of necessity*) destinate unor plăți speciale, cum ar fi, de exemplu, soldale mercenarilor. În acest mod s-ar explica și baterea pieselor postume, deoarece destinatarii acceptau doar tipurile monetare cunoscute. În cadrul declanșării procesului de batere a aurului, prestigiul, potrivit autorului, a jucat un rol minor, deși nu pot fi excluse unele excepții (piesele lui Eucratides al Bactriei sau medaloanele romane).

Pentru specialiștii români este de mare însemnatate articolul despre tezaurul de monede elenistice, originale și imitații (98 ex.), descoperit în Serbia sau în vestul României (U. Wartenberg și J. H. Kagan, *Some comments on a new hoard from the Balkan area*, p. 395–407). Aproape toate piesele au tăieturile caracteristice tipului Banat (după K. Pink) sau Huși-Vovriești (după C. Preda); de asemenea, peste 50% din exemplare sunt contramarcate. Monedele sunt eșalonate între Filip II și Lysimachos postum (Calchedon). Se crede că tezaurizarea s-a încheiat pe la 240 a. Chr., iar îngroparea a avut loc „puțin mai târziu” (greu de susținut fără argumente indubitable). În mod cert, prezența contramărcilor ridică limita superioară a acumulării. S-a sesizat totodată, că imitațiile au tăieturile aplicate pe revers, în timp ce originalele sunt tăiate pe avers.

Provenite din necunoașterea tuturor cercetărilor în domeniu (se citează doar bibliografia scrisă în limba engleză), o serie de ipoteze ale autorilor pot fi, cel puțin, supuse dezbatării: baterea și tăierea monedelor au făcut parte dintr-un singur proces oficial; tezaurul reprezintă o parte a circulației monetare din regiune (!?); îngroparea depozitului înainte de 200 a. Chr. nu poate fi asociată cu un eveniment istoric evident (nu este obligatoriu acest lucru, iar alte ipoteze par să nu fie cunoscute autorilor !); lipsa monedelor grecești în tezaurele cu piese Huși-Vovriești poate însemna, că imitațiile respective ori sunt cele mai timpuriu (p. 401), ori printre cele mai târzii (p. 402); contramarca formată dintr-un spic de grâu și literele ΚΑΛ aparține Calchedonului și, în consecință, tetradrahmele postume ale lui Alexandru cel Mare cu această contramarcă trebuie atribuite acestui oraș, și nu Callatisului, cum s-a crezut până acum (G. Poenaru Bordea, M. Price); există o relație sigură între contramărci și tăieturi, deoarece ultimele nu oblitereză pe cele dintâi (proces cu două faze).

Monetaria tracă constituie de mult timp tema de cercetare favorită pentru I. Youroukova. Cunoscută numismată bulgară reexaminează tezaurul găsit lângă

Velickovo (1937), care avea 10 decadrähme atribuite derronilor (*Sur le monnayage des tribus thraces*, p. 435–439). Autoarea, observând legătura dintre monetaria tribală tracă și cea a regilor odrizi, consideră, că ultima o continuă direct pe prima.

Acestea ar fi câteva dintre contribuțiile care mi-au atras în mod special atenția, fără a neglijă faptul, că alți colegi vor găsi și alte studii de maxim interes în acest volum apărut într-o ținută grafică de invidiat.

VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA

WOLFGANG LESCHHORN, PETER ROBERT FRANKE, *Lexikon der Aufschriften auf griechischen Münzen/Lexikon of Greek Coin Inscriptions*, Bd. I/Vol. I (*Geographische Begriffe, Götter und Heroen, mythische Gestalten, Personlichkeiten, Titel und Beinamen, Agonistik, staatsrechtliche und prägerechtliche Formeln, bemerkenswerte Wörter*), Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften, 304. Bd., Veröffentlichungen der Kleinasiatischen Kommission 37, Veröffentlichungen der Kleinasiatischen Kommission 13, Wien, 2002, 426 p.

A devenit un truism faptul că moneda conține numeroase informații. Ele sunt de cea mai mare însemnatate pentru istoric, mai cu seamă când alte izvoare lipsesc sau sunt sărăcăcioase. Asemenea date nu au fost cunoscute, înțelese și folosite de către studioși de la începuturile numismaticii. Exploatarea referințelor transmise de monedă s-a făcut treptat, – de reținut – pe măsura evoluției generale a științei și nu putem fi siguri că acest proces se va încheia vreodată.

Monedele orașelor grecești, îndeosebi ale celor din Grecia și Asia Mică, constituie din punctul de vedere evidențiat mai sus un rezervor inepuizabil de cunoștințe. Însă, descifrarea reprezentărilor de pe cele două fețe ale monedei și, mai ales, a semnificației lor, întâmpină încă serioase dificultăți. Nici domeniul cuprinzând caracteristicile tehnice nu este exploatat integral, întrucât abia în ultimele decenii – grație mijloacelor și metodelor de cercetare proprii științelor exacte – acestea au început să fie aprofundate, contribuind de plin la dezvăluirea „secretelor” de fabricație sau ale politicilor financiare.

Spre deosebire de cele două categorii de informații amintite, legendele – ca și oricare alt semn grafic – au fost de la început mai accesibile cunoașterii, deși nu se poate nega existența în continuare, și în acest caz, a unor impiedimente majore. Greutățile întâlnite sunt provocate de lacunara sau totala neînregistrare a materialului monetar, de necesitatea cunoașterii pieselor din colecțiile private și din comerț, ca și de continua apariție a unor exemplare inedite.

Cu toate acestea, pornind de la stăpânirea aproape totală a materialului documentar, cei doi autori au inițiat această cercetare de mare anvergură. Și, odată încheiat studiul, s-a obținut o documentație polivalentă, utilă nu numai numismaticii, ci și întregului spectru de științe ale Antichității, ca un instrument integral de lucru. Pentru a fi și mai abordabil, lexiconul de față este bilingv (germană – engleză). Acest prim tom va fi urmat de un alt doilea, tematic, care va cuprinde etnicul și numele magistraților.

Ambițioasa lucrare a profesorului P. R. Franke și a discipolului său de la Saarbrücken, profesorul W. Leschhorn, continuă, după aproximativ un secol, pe

cele ale lui S. Icard, A. Florange și îndeosebi B. V. Head (*Historia Numorum*), care au avut pe acest plan lăudabile inițiativeri pentru acea vreme. Acum, materialul studiat acoperă întreaga perioadă de emisie (aproape un mileniu) și, de asemenea, cuprinde toate clasele de monede grecești, autonome și imperiale, cu legende grecești sau latine. Nu au fost incluse piesele celtice, ca și cele romane sau sasanide, ale căror legende nu sunt scrise în greacă sau în latină. Autorii sunt conștienți, că un astfel de demers nu poate fi vreodată încheiat, întrucât în afară de posibila omisiune a unor exemplare, lexiconul trebuie lăsat „deschis”, în vederea includerii pieselor noi furnizate de dinamica descoperirilor. Așa că, apariția unei noi ediții se va impune în momentul când monedele excluse acum, completările diverse și corectările substanțiale vor atinge „masa critică” adevarată.

Volumul se deschide cu paginile rezervate părților introductive și bibliografiei întrebuintate, pentru ca, apoi, să continue cu ceea ce am numi „nucleul greu” al cărții, adică cele două capitole care înglobează prezentarea alfabetică a legendelor grecești și latine (p. 22–398). Când se socoate necesar, legendele sunt însotite de note care ajută la completa lor înțelegere (evenimente, dinaști, monumente, notiuni geografice, chestiuni lingvistice și a. m. d.). Așa cum transpare, dorința amintișilor specialiști a fost de a oferi interesaților o maximă posibilitate de utilizare a lexiconului. Două exemple pe care le voi alege aleatoriu, cred că pot ilustra mai bine decât cuvintele mele logica prezentării și metoda folosită de către cei doi autori.

Primul exemplu, pentru legendele grecești (p. 22):

A (= ΠΡΟΤΗ) ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ erste Metropolis/first metropolis Sardes/Lyd. I. Hälfte 3. Jhd. n. BMC (89)

Al doilea exemplu, pentru legendele latine (p. 321):

ANTIOCHIA Antiochia (Stadtgöttin)/city goddess Antiocheia/Syr. 74 n. RPC II 1987. 2004

După cum lesne se poate observa, lexiconul poate fi utilizat și ca un catalog de identificare – simplu și competent –, atunci când reprezentările de pe o piesă, din diferite motive, nu pot fi recunoscute sau semnificația lor scapă editorului. Nimic nu este mai folositor în munca

numismatului decât posibilitatea de a plasa în timp și spațiu piesa monetară examinată.

Extrem de sistematizat este și indicele, care a fost divizat în 5 mari capitulo (geografice, persoane, zei – eroi – personaje mitice – personificări, titluri și epitete, altele). Acestea, la rândul lor, cuprind 35 de subîmpărțiri; de pildă, *Geographisches* (1) este împărțit în *munți* (1), *fluvii* (2), *orașe și eponimele lor* (3), *țări – provincii – triburi* (4), *alte indicații geografice* (5) și *forme speciale de etnic* (6).

Astfel, pe de-o parte, lexiconul ușurează, prin citirea (corectă) legendei, recunoașterea unei monede și,

pe de alta, prin folosirea adecvată a indexurilor, facilitează înțelegerea textului respectiv.

De peste două secole, școala germană de numismatică a contribuit esențial la cunoașterea monedelor antice. Aceste realizări au folosit, folosesc și vor folosi încă multă vreme unor nenumărate generații de specialiști. Si acest frumos și necesar lexicon, elaborat cu multă știință și inteligență, asupra căruia îndrăznesc să atrag atenția, face parte din categoria acestor lucrări de referință.

VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA

AUREL VÂLCU și MIHAI DIMA, în colaborare cu Ana Dicu, Marian Negri, Emil Păunescu și Elisabeta Savu, *I. Colecții din Muntenia: Muzeul județean Buzău, Muzeul Dunării de Jos Călărași, Muzeul județean „Teohari Antonescu” Giurgiu, Muzeul județean de Istorie și Arheologie Prahova*, seria *Monede de aur din colecții românești* (ed. E. Oberländer-Târnoveanu), CIMEC-Institutul de Istorie Culturală, București, 2001, 117 p. (cu 10 pl.).

Seria „Monede de aur din colecții românești” completează eforturile numismatilor români de editare a descoperirilor de monede, chiar dacă aceste preocupări au fost patronate de Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române, de Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București sau de muzeele județene din țară. Coordonatorul acestei serii – redactată în limbile română și engleză și care se bucură de condiții grafice excelente – speră ca această lucrare să devină un important instrument de studiere, evidență și valorificare a patrimoniului cultural și istoric păstrat în colecțiile publice românești. Această serie este deschisă de volumul *I. Colecții din Muntenia*.

În prefața acestui volum, dr. Ernest Oberländer-Târnoveanu face o amplă introducere la această serie intitulată „Aurul monetizat în spațiul românesc – două milenii și jumătate de istorie”, în care este prezentată o istorie a prezenței monedelor din aur în spațiul carpatodunăreano-pontic, enumerând în acest mod emisiunile monetare de aur care pot fi găsite în spațiul românesc. Se mai face, de asemenea, o amplă trecere în revistă a lucrărilor care s-au preocupat de punerea în circuitul științific al monedelor din colecțiile muzeale din țară, precum și a celor aparținând Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei Române. În finalul acestei introduceri se menționează greutățile și piedicile inerente unui asemenea demers științific, neuitându-i pe cei care l-au ajutat să depășească toate obstacolele ivite.

Primul volum prezintă colecțiile monetare de aur care există în patrimoniul celor patru muzeu menționate. Primul capitol „Monede de aur din colecția Muzeului Județean Buzău” este realizat de Aurel Vâlcu și Ana Dicu. Sunt prezentate 288 de monede de aur, dintre care 26 sunt reproduse color (20 la scara 1:1 și șase la scara 2:1). Cea mai timpurie monedă din colecție este o emisiune Honorius, urmată de piesele bizantine ale lui Heraclius și Heraclius Constantin și Alexios I. Majoritatea

covârșitoare a colecției este alcătuită din 187 de monede otomane din secolele XVII–XX. Majoritatea monedelor europene – 37 exemplare sunt piese de patru ducați și un ducat, precum și un zecchin venetian.

Capitolul al II-lea intitulat „Monedele de aur din colecția Muzeului Județean Buzău” este realizat de Aurel Vâlcu, Marian Neagu și Mihai Dima. Sunt prezentate 25 de monede de aur antice, bizantine și medievale (reproduse la scara 1:1 și opt la scara 2:1). În ordinea cronologică a baterii lor, monedele de aur din patrimoniul muzeului sunt reprezentate printr-un stater callatian, șase piese bizantine și 18 exemplare medievale. Exemplarele medievale provin din două tezaure: de la Rasa, com. Grădiștea, jud. Călărași – 12 piese și Bora, Slobozia, jud. Ialomița – 4 piese. Aceste piese sunt ducați bătuți în Țările de Jos, Imperiul romano-german, statele italiene și Transilvania.

Capitolul al III-lea, „Monedele de aur din colecția Muzeului Județean „Teoharie Antonescu” Giurgiu este realizat de Aurel Vâlcu și Emil Păunescu. Colecția muzeului cuprinde 30 de monede (24 ex. la scara 1:1 și șase la scara 2:1). Din aceste 30 de exemplare, 27 sunt din tezaurul descoperit în piața Oinacu din Giurgiu: 21 de monede otomane din secolul al XVIII-lea și cinci emisiuni europene (trei ducați și doi zecchini venetieni); trei piese din colecție au fost găsite accidental: un solidus bizantin și două piese otomane.

Ultimul capitol, intitulat „Monedele de aur din colecția Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova”, este realizat de Elisabeta Savu și Mihai Dima. Colecția cuprinde 97 piese (42 ex. la scara 1:1 și 16 ex. la scara 2:1). Cea mai veche emisiune este un stater de tip koson urmată de două emisiuni romane târzii și șase monede bizantine, din care o emisiune din Micene. Monedele medievale și moderne sunt reprezentate de 36 de nominaluri otomane, 11 exemplare venetiene, care acoperă 400 de ani de istorie, câte 8 monede pentru

Tările de Jos și Ungaria, cinci exemplare din spațiul german și trei emisiuni din estul Europei. În colecția muzeului se mai află două monede utilizate ca podoabe, ca și patru falsuri moderne după monede macedonene.

În finalul acestei scurte prezentări ne exprimăm speranța ca această serie să continue cu apariția cât mai rapidă a celorlalte volume pentru celelalte regiuni din

țară. În felul acesta, seria își va putea împlini rolul pentru care a fost concepută: să devină un instrument de studiere, evidență și valorificare a patrimoniului științific, reprezentat de monedele din colecțiile publice românești.

BOBI APĂVALOAEI

RICHARD REECE, *The Coinage of Roman Britain*, Tempus, Stroud (Gloucestershire) și Charleston (USA), 2002, 160 p. + 44 fig. (în afară de text)

Numele profesorului Richard Reece (mai departe R. R.) este bine cunoscut în lumea numismatilor și el este alăturat adesea celorlați mari specialiști britanici ai istoriei romane din ultimul secol. După nenumărate și intense cercetări privind moneda romană din Britannia, dar și din alte părți ale Imperiului Roman (Gallia, Italia), desfășurate în cadrul proiectelor inițiate timp de peste 30 de ani la Institute of Archaeology din Londra – valorificate într-o bogată listă de cărți și articole – R. R. strâng acum într-o lucrare de sinteză ingenioasele sale ipoteze, ca și argumentația corespunzătoare acestora.

După cum mărturisește însuși autorul, încă de acum aproape 40 de ani a fost interesat să cunoască monedele din așezări, dar, spre surprinderea sa a constatat că nu există o metodologie adecvată de investigare. De aceea, R. R. a trebuit să-și construiască stăruitor, deși lent, cu multe erori, reveniri și corecturi, propria metodă de lucru. Astăzi, după atâtia ani de muncă, el însuși este amuzat de greșelile făcute pe drumul sinuos, obligat să-l parcurgă de-a lungul cercetării.

Întrebările esențiale pe care și le-a pus savantul britanic au fost legate de compararea din punct de vedere monetar a așezărilor din Britannia, ca și dintre acestea și cele similare din afara insulei. Nu știa dacă trebuie să acorde mai multă atenție aspectului calitativ (monedele din diferite locuri sunt aceleași?) sau celui cantitativ (același număr de monede merge spre locuri diferite?). Pentru a rezolva această dilemă a recurs îndeosebi la metode statistice (deși el însuși nu agreează utilizarea acestui termen). Însă, cu prilejul acestei elaborări, deși rămâne credincios opțiunii matematice, R. R. adoptă calea „cuvintelor” pentru a-și atinge țelul.

Tema cărții este simplă: monedele găsite în Britannia Romana. După o scurtă introducere, subiectul e tratat într-o ordine firescă, în care predomină viziunea proprie: 1. Cele 21 de faze ale monetăriei romane; 2. Monetăria din Britannia; 3. Tezaurele; 4. Descoperirile din așezări; 5. Folosirea monedelor romane; 6. Britannia și exteriorul. La sfârșit sunt adăugate 2 anexe („arheologia” și „numerele”), notițele bibliografice și indicele.

Încă din *Introduction* (p. 11–12), R. R. respinge necesitatea întocmirii unui repertoriu cu toate descoperirile de monede romane. El îl socoate „cel mai

neimaginativ”, deși trebuie să admită că ar fi „cel mai informativ”. Imediat este frică, că aprecierile de mai sus derivă din rămânerea în urmă a numismaticii britanice, care nu a reușit până acum – în ciuda eforturilor sporadice de publicare a câtorva tezaure (*Coin Hoards in Roman Britain*, în *British Museum. Occasional paper*) – să inițieze publicarea tuturor monedelor romane găsite în provincie, spre deosebire de alte țări, unde astfel de monumentale lucrări – adevărat, destul de greu de realizat – s-au încheiat sau sunt foarte avansate (Germania, Luxemburg, Austria, Slovenia, Italia, Ungaria). Nu cred că este necesar să insist asupra necesității alcătuirii unor astfel de lucrări – izvoare nesecate de informații pentru cercetare – și, în care – atenție! – înscrierea numismaticii românești pe drumul ducerii lor la bun sfârșit nu este mai înaintată decât a Angliei sau a Franței. Nu este lipsit de semnificație faptul, că profesorul britanic găsește o droaie de cusururi întreprinderii germane, FMRD (p. 133–134)!

O interogare pusă în partea introductivă se referă la obiectul investigației: moneda romană sau moneda din perioada romană? De aceea, primele două capitulo tratează aceste chestiuni. Pe de-o parte, producția monetară romană și exemplarele sosite în insulă, iar, pe de alta, piesele confectionate de către localnici. Alte două categorii monetare (tezaurele și descoperirile din așezări) sunt analizate în următoarele capitole (3 și 4). După acestea, autorul examinează pe larg problema utilizării monedelor (cap. 5) și regulile obligatorii, potrivit opiniei sale, de interpretare adecvată a materialului numismatic. Tot în acest capitol, R. R. întreprinde o critică ascuțită a metodologiei folosită de către specialiști, ale căror idei, observă el, sunt axate mai puțin pe document; se acceptă îndeosebi, remarcă cercetătorul britanic, „dezbaterea de idei” decât admiterea stării de fapt, aşa cum rezultă din teren și din materialul recoltat. Este o concluzie care ar trebui să pună pe gânduri pe oricare specialist, nu numai pe numismați. Capitolul săse încearcă să vadă diferențele între situația constată în Britannia și cea din restul lumii romane. În fine, cele două anexe se referă la monedele din săpăturile arheologice și, respectiv, la transpunerea „numerică” a datelor despre descoperirile monetare.

Voi menționa câteva din tezele mai însemnante ale lui R. R., însoțite de observații, atunci când voi socoti că este cazul. În primul rând, subliniez continua insistență a

autorului asupra importanței faptelor. Iată ce spune R. R. chiar din prima frază a subcapitolului *When is post-Roman? The fifth century*, atunci când tratează monetaria din Britannia Romana (2): „Any investigation of the British reaction to Roman coinage after 402 has to take into account two things: *the facts and the fantasies* (s. n.). The facts are thin on the ground; the fantasies grow like weeds” (p. 63). În același timp, aşa cum recunoaște chiar autorul, el face parte dintre optimiștii, care socot că informațiile există și sunt îndestulătoare, dar trebuie întreprinse eforturi pentru a fi exploataate complet.

Din capitolul despre tezaure (3) aflăm cu mult interes de proiectele inițiate de A. S. Robertson – care urmărește înregistrarea tuturor depozitelor de monede găsite în Britannia Romana (peste 1500) – și, respectiv, de P. Guest, care face același lucru pentru vestul imperiului. Dificultățile au aceleași cauze ca peste tot: nerecuperarea integrală a descoperirilor sau informații incomplete despre acestea. După cum sesizează R. R., chiar lista întocmită de către A. Robertson nu strălucește prin acuratețe, întrucât pentru a afla toate informațiile despre un tezaur de după 294, cel interesat este obligat să consulte și informația originală!

Nuanțarea cu finețe a diferitelor concluzii, care derivă din studierea „faptelor”, reprezentă o altă caracteristică a cercetării lui R. R. Astfel, de exemplu, observând că există peste 530 de tezaure din anii 260–290 – mai multe decât în oricare altă perioadă –, numismatul londonez susține, că în acest caz nu a fost o creștere a procesului de teaurizare, ci, o intensificare a nerecuperării. Personal, cred că acest lucru se mai poate discuta, deoarece toate etapele constituiri unui depozit sunt strâns legate între ele.

Peste 16000 de monede au fost găsite în secolul al XIX-lea la Coventina's Well (lângă fortul Carrawburg, de pe „Zidul lui Hadrian”), depuse ca ofrande, timp de aproape 250 de ani, pentru nimfa locului. În legătură cu acest „fapt”, R. R. reliefiază şubrenzia unor interpretări, dacă nu avem la îndemână suficiente surse suplimentare explicative. Am putea să, de pildă, cum au fost adunate

monedele, ca ofrande ritmice timp de 200 de ani (80 ex. pe an) sau ele sunt rezultatul unor depunerile făcute doar la date anuale anumite? Deci, în această situație nu avem de-a face cu un tezaur obișnuit. La Coventina's Well ultimele monede sunt din a doua jumătate a secolului IV, dar nucleul emisiunilor aparține secolului II, ceea ce contravine viziunii specialiștilor asupra compoziției tezaurelor din secolul IV. De aceea, după cum subliniază R. R., nu ar trebui ca tezaurele să fie împărțite mecanic doar în depozite de economisire (*savings hoards*), de urgență (*emergency hoards*) și de „pungă” (*purse hoards*) – adică bani proveniți din circulație. Chiar examinarea concretă a fiecărei descoperiri nu asigură o repartizare riguroasă a unei descoperiri monetare în cadrul tipurilor de tezaure menționate mai sus.

Așa încât, specialistul londonez – pe bună dreptate –, ajunge la concluzia, că despre tezaure nu vom ajunge vreodată să cunoaștem totul. Pentru aceasta se poate oferi o gamă infinită de explicații. Sau, în ceea ce privește monedele provenite din stațiunile arheologice, dificultățile întâlnite nu sunt mai puține sau de mai mici dimensiuni: monedele cele mai vechi reprezintă data inițială de locuire? Monedele cele mai noi indică sau nu limita temporală a obiectivului, chiar în condițiile unei etape temporale ulterioare, cu o economie monetară firavă sau chiar absentă? Ce rol a jucat factorul psihologic, atunci când dintr-o stațiune se recuperează doar nominaluri de mică valoare sau extrem de uzate? Sau ce importanță au avut factorii economici și sociali într-un caz similar celui precedent?

Multe din demonstrațiile și judecățile lui R. R. le-am mai întâlnit în alte studii ale sale. Le regăsim acum reunite coerent într-o lucrare densă, cu multiple implicații privind numismatica romană – în particular – și cu repercusiuni majore asupra istoriei romane, în general. Cele de mai sus constituie caracteristicile unei solide lucrări științifice, în care nu numai numismații pot găsi metode fertile și idei noi.

VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA

JEAN-PIERRE BOST și CLARY NAMIN, *Les Monnaies, Collections du Musée archéologique départemental de Saint-Bertrand-de-Comminges* 5, Saint-Bertrand-de-Comminges, 2002, 239 p.

Saint-Bertrand-de-Comminges este situat în sud-vestul Franței (departamentul Haute-Garonne), regiune renumită prin pitorescul peisajului, prin vechimea și originalitatea monumentelor arhitectonice și de artă, dar și prin menținerea unor străvechi tradiții de viață economică și socială. Continuitatea de locuire urbană poate fi urmărită până în Antichitatea Romană, când orașul era cunoscut sub numele de *Lugdunum – Conuenae*.

În anul 1920, sub egida dinamicei Société Archéologique du Midi de la France, au început săpăturile arheologice din „orașul de jos”, sub supravegherea lui Bertrand Sapène, cel care, de altfel, a

fondat și condus muzeul local până în 1968. Vasta cantitate de materiale obținute în urma acestor cercetări, ca și păstrarea lor ordonată au facilitat publicarea, începând din 1988, a nu mai puțin de patru tomuri (altarele votive, lămpile, ceramica fină, trofeul augustan), cărora li se adaugă acum cel dedicat monedelor.

Misiunea de studiu și pregăti un volum cu materialul numismatic din colecția muzeului local a revenit reputaților specialiști J.-P. Bost și C. Namin. Primul este profesor de istorie antică la Centre Ausonius (Bordeaux) și a elaborat mai multe lucrări de referință privitoare la circulația monetară din Peninsula Iberică și

Franța, fără a putea lăsa deoparte substanțiala sa contribuție la punerea în circuitul științific a renumitului tezaur d'Eauze (1992). C. Namin, la rândul ei, deși venită mai recent în lumea numismaticei, s-a remarcat prin studiile despre circulația monetară din vechea Aquitanie. Din eforturile lor conjugate a rezultat un splendid volum, care impresionează nu numai prin calitatea tiparului și ilustrației, ci, mai ales, prin ordonare și concluzii pertinente.

Tomul este împărțit simplu, în trei părți esențiale: I. *Les données de la statistique*; II. *Le catalogue*; III. *Les données de l'archéologie*; acestora li se alătură o introducere, o încheiere, abrevierile și bibliografia. Însă în spatele titlurilor care acoperă cele trei părți principale ale cărții se ascunde ceva mai mult decât se enunță: este vorba de metodă! De aceea, întrucât ultima parte ni se pare edificatoare în acest sens, vom începe, contrar uzanțelor, prin a reliefa concepția care stă la baza studiului, precum și instrumentele utilizate în cursul cercetării.

După cum se afirmă în această secțiune a tomului, după ce a fost prezentat ansamblul monetar s-a urmărit cunoașterea circulației monetare, ca și reconstituirea istoriei orașului antic și a monumentelor sale ("Nous voulons maintenant aborder deux domaines d'étude de difficulté inégale: celui de la géographie, c'est-à-dire l'étude de la dispersion des monnaies sur le site, et celui de la stratigraphie, c'est-à-dire l'étude des monnaies dans leur contexte archéologique." – p. 215).

Cei doi autori precizează încă de la început, că moneda nu indică altceva decât data sa de emitere, căci "le moment de son abandon, volontaire ou accidentel peut être très éloigné dans le temps de celle-ci" (p. 215). Totuși, documentul monetar oferă informații utile pentru a se putea determina, chiar aproximativ, fazele de ocupare ale unui sit. Limitele unei asemenea anchete, după cum au grijă să subliniez cei doi numismati, derivă din exactitatea locației descoperirilor, dar și din observațiile privind lucrările antice sau moderne desfășurate în aria investigată.

Pornind de la aceste considerații teoretice s-a putut stabili că nucleul urban inițial, preaugustan, nu poate fi localizat. Cu totul alta este situația în ceea ce privește epoca iulio-claudică, care este bine ilustrată de vestigiile marilor sale ansambluri arhitectonice. Pe de altă parte, distribuția descoperirilor monetare indică cea mai intensă locuire în zona termelor. Tot monedele sunt cele care confirmă o dezvoltare a orașului, fără tulburări majore, până la sfârșitul secolului IV. Mai mult, chiar în atât de zburciumatul secol III, documentul numismatic nu arată lacune în viața urbană. Concluziile care se pot obține din această analiză pot fi ilustrate cel mai bine prin două exemple: astfel, în plan monetar, castrul de la Tranquistan/Encraoustos începe cu doi sesterți de la Faustina II și Commodus, pe când orizontul arheologic poate fi atribuit doar Severilor; lacunele monetare semnalate după mijlocul secolului IV pentru forum și *macellum*/portic nu pot susține un abandon precoce,

deoarece bronzurile constantiniene, după cum se subliniază, au avut o lungă perioadă de utilizare.

După cum reiese, potrivit metodologiei folosită de către autori, principalul obiectiv al unei asemenea investigații constă în confruntarea permanentă a documentului numismatic cu datele furnizate de săpăturile arheologice: "Aujourd'hui, les trouvailles de sites forment une part de plus en plus importante des publications et on découvre que les problématiques se posent différemment ne serait-ce que parce que la qualité extérieure du matériel y très souvent médiocre. On y découvre surtout, plus que dans les trésors, que le propre des monnaies est la durée et que le temps – celui qu'elles mettent pour arriver en un lieu déterminé, et celui pendant lequel elles sont utilisées ou réutilisées – n'est pas seulement l'intervalle qui sépare deux émissions. C'est donc à l'archéologie que l'on est tenté de demander aujourd'hui de mesurer ce temps monétaires qui échappe au numismate" (p. 217 și 221). Lungul citat de mai sus este deosebit de util, în opinia mea, pentru înțelegerea mai clară a mecanismelor care au călăuzit cercetarea în cazul de față. Pe de altă parte, am redat *in extenso* spusele celor doi numismati francezi, întrucât, la rândul meu, în ultimii ani, mi-am întrebat investigațiile în aceeași direcție, când am prelucrat materialul numismatic de la Brad, Poiana și Histria (cu V. Ursachi, în *ArhMold*, 15, 1992, p. 97–105; cu S. Teodor, în *ArhMold*, 16, 1993, p. 121–130; cu Gh. Poenaru Bordea, în *Civilisation grecque et cultures périphériques*, 2000, p. 303–319).

În continuare, încercând să exploateze integral informațiile numismaticice, se fac numeroase observații importante, pe care nu mă pot reține de a nu le semnala măcar fugitiv: în această zonă a Galliei, în perioada Augustus – Tiberius predomină bronzurile iberice; gradul de uzură a monedelor nu poate fi folosit totdeauna ca un criteriu valid de datare, din cauze multiple, aici fiind vorba de aciditatea solului; reforma lui Nero nu a asanat complet circulația monetară, abia de la Traian ordonându-se circulația numerarului de argint; sfârșitul secolului II se remarcă prin persistența asilor și sesterților flavio-antoninieni, cu toate că nu lipsesc și alte elemente reziduale mai surprinzătoare, anterioare Flaviilor; și mijlocul secolului III atestă menținerea unui consistent contingent de monede vechi (antonine), punând în discuție obișnuita optică despre circulația monetară de după mijlocul acestui veac (în sprijinul acestei viziuni se aduce exemplul cimitirului de la Arcegno, unde, de exemplu în același mormânt, nr. 59, s-au găsit monede eșalonate de la Vespasianus până la Alexander Severus!); de asemenea, și în secolul IV, dar și după Theodosius s-au păstrat în circulație monede vechi (chiar flaviene); în sfârșit, se face și remarcă, că în cazul unor astfel de situri – cu o continuitate mare de locuire –, apariția unor complexe închise este destul de rară, ceea ce face ca doar prin folosirea unor "fourchettes" să se poată ajunge la o cronologie, dar și aceasta, cu multă aproximare; în schimb, informațiile stratigrafice sunt decisive, întrucât ele aduc mai multe precizări: lipsa unei locuiriri organizate înainte de perioada augustană (monedele anterioare anilor 20–30 a. Chr. provin din nivelurile posterioare);

numerarul augustan circulă până la sfârșitul secolului II; speciile multiple prezente în circulație la sfârșitul secolului IV indică minima importanță pe care o dău utilizatorii diferitelor devalorizări și demonetizări, monedele fiind apreciate după greutate și/sau modul; într-un sit, marile ritmuri ale circulației monetare nu pot fi recunoscute, deoarece intervin aranjamente particulare, care relevă existența, în primul rând, a unui fenomen local.

Așa cum am mai încercat anterior, voi lăsa chiar autorii să-și expună încheierile la care au ajuns: "L'archéologie intervient en complément nécessaire, parce que, précisément, il s'agit de monnaie de site. Certes, elle n'offre pas, on a pu s'en rendre compte, le secours miraculeux qui permet de tout comprendre, mais, là où la stratigraphie est sûre, elle complète le témoignage brut de la monnaie en permettant à l'observateur de mesurer le temps, et surtout le temps local. Nous voulons dire par là qu'elle met en valeur des phénomènes qui ne se manifestent pas forcément de la même manière ailleurs, ceux des circulation résiduelles . . . Ainsi l'archéologie aide à connaître ce qui, dans le contexte général de la circulation monétaire, appartient au contexte particulier d'un site donné" (p. 225).

Câteva cuvinte și despre celelalte secțiuni ale volumului, care pot aduce la lumină mai multe date despre materialul numismatic și modalitățile folosite pentru studierea acestuia. În prima parte (datele statistice)

sunt trecute în revistă, urmând o ordine cronologică, principalele etape ale circulației monetare identificate în acest sit (preaugustană; secolele II–III; secolul III; secolul IV). Sunt tratate detaliat toate aspectele relevante de monedele găsite (rarități, ateliere, imitații, monedele „tăiate”, contramarcile, anomalii ale circulației etc.), însă nu este locul să mă opresc asupra lor și las această placere celor interesați.

Voi încerca să atrag atenția și asupra catalogului, care, prin modul de organizare și de prezentare, precizările făcute sau calitatea ilustrațiilor constituie un frumos și folositor model. De exemplu, cine urmărește evoluția ponderală a denarului înainte și după reforma lui Nero, ca și menținerea în circulație a pieselor de calitate îndoieilnică, poate observa că, dintre cele 499 de monede databile până în 68, doar 12 sunt de argint (denari); la rândul lor, printre aceștia predomină piesele *fourrées* (7) și, mai mult, cei 12 denari au greutatea medie doar de 3,14 g!

Am fost încântat de această solidă lucrare și sper că va constitui un ghid util și pentru valorificarea cu acuratețe a monedelor descoperite în așezările antice din România. Confruntarea dintre datele furnizate de arheologie și cele derivate din analiza numismatică asigură un progres general al cercetării din domeniul.

VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA

JURIJ M. MOGARIČEV, *Peščernye cerkvi Tavriki*, Editura „Tavrija”, Simferopol, 1997, 382 p.

Lăcașurile de cult din perimetrul sau din imediata apropiere a „orașelor rupestre” din Crimeea comportă multiple valențe istorico-culturale. Aceste monumente de cult, săpate cu deosebită măiestrie în stâncă de calcar, au atrăzit permanent atenția atât a călătorilor cât și a oamenilor de știință. Ca rezultat au apărut diverse lucrări (jurnale de călătorie, atlase și albume cu ilustrații, gravuri, rapoarte ale săpăturilor arheologice etc.), acestea conținând date prețioase despre topografia, istoria și planimetria mănăstirilor, bisericilor și schiturilor din aşa-numitele „orașe rupestre” ale Crimeii. Meritul de a colecta exhaustiv informația istorică și de a elabora un repertoriu evoluat al monumentelor rupeste din sud-vestul Crimeii îi aparține cunoșcutului cercetător din Simferopol, Jurij M. Mogaričev.

În lucrarea sa, autorul prezintă lăcașurile de cult, săpate în stâncă, din orașele medievale Inkerman, Čilter-marmara, Şuldan, Eski-kermen, Mangop, Čelter-koba, Kači-kal'en, Tepe-kermen, Ciufut-kale, Uspenskij, Bakla și alte biserici rupeste, situate în afara lor. Astfel, expunerea materiei vaste despre aceste monumente a fost structurată după cele mai mari așezări rupeste. Pentru fiecare așezare în parte schema expunerii conține referințe despre localizarea monumentului, istoricul descoperirii și cercetării, aspectele istoriografice, descrierea (dimensiuni, planimetrie, vestigii), cronologia, starea de conservare etc.

Autorul lucrării și-a propus elaborarea unei tipologii, fără a reuși, însă, conturarea unor principii unitare de clasificare. În continuarea acestei opinii remarcăm că cele 63 de lăcașuri rupeste atestate, dintre care 10 sunt biserici parohiale [p. 97], au fost grupate în patru categorii. Primul grup include marea majoritate care posedă toate elementele clasice pentru o mănăstire: biserică, chilii monahale, trapeze, complexe funerare, încăperi auxiliare. Printre acestea autorul enumeră Čelter-koba (secolele XIV–XV), Čilter-marmara (secolele XII–XIII), Şuldan (secolele XIII–XIV). În a doua categorie autorul a inclus complexele rupeste din valea Inkerman. În opinia autorului, acestea au apărut, probabil, în secolele X–XI, însă majoritatea au fost atribuite secolelor XIV–XV. O altă categorie de mănăstiri constituie cele care au funcționat din secolul al XV-lea, dar substituite de altele noi în secolul al XIX-lea, cum ar fi, spre exemplu, mănăstirea Uspenskij. Într-o categorie deosebită au fost evidențiate lăcașurile rupeste situate în cetăți și în imediata lor apropiere. Spre exemplu, cele patru complexe mănăstirești din Mangop, care și-au început existența în secolele XIV–XV.

În paginile lucrării prezentate Jurij Mogaričev ridică problema cronologiei siturilor rupeste. Autorul consideră că stabilirea cronologiei mănăstirilor rupeste este dificilă din cauza lipsei stratului cultural în acestea, depunerile depistate fiind ulteriorare funcționării lor. De

asemenea, inscripțiile lapidare, desenele și simbolurile creștine sunt mărturii neconcludente în elucidarea problemei cronologice, perioada apariției acestora pe pereții complexelor fiind incertă. Sunt stabilite două categorii de biserici și mănăstiri rupeste în funcție de începutul perioadei de activitate a acestora. Primul grup cuprinde lăcașurile care au început să funcționeze de la sfârșitul secolului al X-lea și până în secolul al XIII-lea și al doilea grup, cele din secolele XIV–XV, autorul constatănd că 70% din totalul monumentelor atestate au apărut în secolele XIV–XV.

Una dintre controversele istoriografice o constituie problema cauzelor care au determinat apariția bisericilor parohiale. Apariția acestora, constată autorul, a fost legată de procesul evoluției vieții urbane în aceste așezări. Spre deosebire de majoritatea cercetătorilor care leagă apariția lor de mișcarea iconoclastă din Bizanț, Jurij Mogaričev consideră că edificarea lăcașurilor rupeste a avut loc într-o perioadă posticonoclastă, atunci când regiunea Crimei cunoștea stabilitatea politico-economică, remarcând aceeași situație și pentru Capadoccia, teritoriu, la fel, inclus în Imperiul Bizantin în acea perioadă. Situația topografică și vestigiile arhitectonice (tipul bisericii, planimetria) indică, de asemenea, apariția acestora nu mai devreme de secolele XII–XIII. Autorul prezintă aceste argumente în contextul istoriei politice, economice și religioase a Bizanțului. El

consideră că apariția lăcașurilor rupeste din sud-vestul Crimeii a fost determinată de răspândirea isihasmului. Astfel, se conchide că, acestea conturează, de fapt, hotarul răspândirii influenței bizantine în regiune.

Un spațiu extins în economia lucrării îl ocupă materialul ilustrativ, care cuprinde 356 de planșe cu desene și fotografii. Astfel, din cele 382 de pagini ale lucrării, doar 102 de pagini ocupă textul și 272 de pagini sunt consacrate ilustrației. Acestea cuprind hărți topografice ale „orașelor rupeste”, în unele cazuri cu indicarea curbelor de nivel, desene grafice cu planimetria complexelor de cult, vestigii lapidare etc. O categorie deosebită din cadrul ilustrației aceastei lucrări este cea a unor gravuri din secolele XVIII–XIX și a unor fotografii după materiale inedite din Arhiva Muzeului de Etnografie din Crimeea sau din Arhiva Rezervației arheologice din Bakhčisarai.

Lucrarea prezintă anumite curențe în lista bibliografică anexată. Spre exemplu, lipsesc toate accentele necesare în titlurile de limbă franceză. Dincolo de unele inadvertențe ținem să relevăm valoarea deosebită a acestei lucrări, remarcabilă ca repertoriu vast al monumentelor rupeste și prețios ghid în studierea istoriei vieții spirituale din Crimeea.

LUDMILA BACUMENCO

I. G. KONOVALOVA, V. B. PERKHAVKO, *Drevnjaja Rus' i Nižnee Podunav'e (Rusia veche și regiunea Dunării de Jos)*, Pamiatniki Istoricheskoy Mysli, Moskva, 2000, 272 p.

Istoriografia rusă, apreciabilă din punct de vedere cantitativ, a lăsat cercetătorilor impresia îmbrățișării unor tendințe oculte, tendențioase și conotații *pro domo*, străine de rigorile și idealurile științei istorice. Cu toate acestea, unii specialiști ruși reușesc să se detașeze cu succes de curențele conturate mai sus, completând astfel tezaurul de contribuții științifice pentru reconstituirea cât mai exactă a istoriei regionale și universale. Așadar, lucrarea de față împlinește așteptările istoricilor. Lipsa subiectivismului și a sentimentelor naționale, demonstrațiile impecabile, decriptarea neforțată a informațiilor oferite de izvoare – numeroase de altfel –, bibliografia vastă, coroborarea fină a știrilor medievale sunt doar câteva dintre aspectele distinctive ale volumului. Singura rezervă care ar putea apărea *vis-à-vis* de prezența contribuție ar fi aceea ca – din păcate – scrisă în limba rusă, ea va limita substanțial numărul cititorilor români, iar traducerea și publicarea în limba română poate fi considerată ca o cheștiune greu realizabilă.

Volumul pare a fi mai degrabă un cumul tematic de articole ale celor doi semnatari – I. G. Konovalova și V. B. Perkhavko – și conține nouă capitole însoțite de introducere, concluzii, anexe cartografice și cu izvoare medievale scrise și bibliografia, aceasta cuprinzând un număr impresionant de lucrări, jumătate fiind în limba rusă și cealaltă jumătate din alte limbi. Majoritatea

lucrărilor din ultima categorie sunt ale cercetătorilor români; cu ajutorul unora dintre acestea – fapt recunoscut de către autori – a prins contur volumul de față. Nu lipsesc desigur abrevierile, indicele de nume și cel geografic. Fiecare anexă ce reproduce izvoarele scrise este însoțită și de observațiile semnatariilor monografiei.

În spiritul acelorași remarcă tehnice asupra volumului, trebuie să se noteze că el se compune din două părți: prima, privește orașele de la Dunărea de Jos și a doua, urmărește relațiile Rusiei Vechi cu zona Dunării de Jos.

Prima parte a lucrării este compusă din capitolele I–VI privind orașul Kieveț (Icap), Durostorum-ul medieval și relațiile lui cu Rusia (cap. II), o analiză și interpretare a dorinței cneazului kievan, Sviatoslav Igorevici, de a se stabili în Pereiaslavăt pe Dunăre (cap. III), Bârladul din cronică (cap. IV), mult controversatul oraș Dicina (cap. V) și ultimul capitol al acestui segment care este dedicat orașului Chilia. Iar partea a doua dezvoltă în trei capitole problema relațiilor Rusiei Vechi cu Dunărea de Jos. Pentru cunoscători, cel puțin enumerarea problemelor discutate și analizate în volumul de față face ca interesul pentru lucrarea cercetătorilor ruși să crească.

Atât în primul capitol, cât și în celelalte, izvorul de plecare pentru fiecare problemă este cunoscuta *Povestire a vremurilor de demult*, informații corroborate – după caz

– cu alte știri rusești ale *Primului letopis de la Novgorod*, *Letopisul de la Ipatievsk*, *Lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate* etc.; nu lipsesc nici sursele bizantine, arabe și vest-europene – în special italiene. *Povestirea vremurilor de demult* conține câteva date despre legendarul cneaz Kie, întemeietorul orașului Kiev; acesta ar fi înființat și o cetățuie la Dunărea de Jos, numită Kieveț. V. B. Perkhavko, autorul acestui capitol, pune la îndoială realitatea istorică a celor de mai sus, mai ales că se pare că cneazul Kie nici nu a existat. Deși cronicarii ruși din secolul XVII au situat Kievețul undeva în apropiere sau chiar pe locul Kievlui de pe Nipru, istoriografia, începând cu secolul XIX, se orientează spre Dunăre. Divergențele specialiștilor nu se opresc aici, Kievețul fiind identificat cu Kovin (la est de Belgrad), Chilia, Kiatra (mai jos de Silistra), Caneni (aproape de Brăila).

Având în vedere faptul că orașul Kieveț din cronică trebuie căutat anume în acea parte a regiunilor dunărene care a avut strânsă legături cu Rusia premongolă, acolo unde se orientau incursiunile kievene din secolele X–XII, autorii consideră că este vorba despre o așezare dintre Beroe și Carsium, la Gârliciu. Argumentele aduse nu sunt de neglijat: izvoarele cartografice din secolele XVI–XVIII (dar care au utilizat informații mult mai timpurii) atestă la gurile Dunării o așezare „Cio”, „Cium”, „Cius”, „Zius”. Consonanța toponimului „Cios” cu numele Kievlui de pe Nipru l-a îndemnat pe cronicar să plaseze acest centru la Dunărea de Jos în spiritul propriilor sale idei despre originea dunăreană a slavilor.

V. B. Perkhavko subliniază că „partea dunăreană” a *Povestirii vremurilor de demult*, despre înființarea Kieveț-ului de către legendarul conducător Kie sunt plăsmuiri ale cronicarului.

Capitolul următor, *Durostorum-ul medieval și Rusia*, semnat de același autor, începe cu o scurtă incursiune în istoria timpurie a orașului până în secolul XIV. Miezul problemei este conținutul real al tratatului încheiat la Durostorum de către ruși și bizantini în urma bătăliei din 971. Acordul de față a fost semnalat de același izvor rusesc, *Povestirea vremurilor de demult*, dar și de alte surse de sorginte bizantină (Leon Diaconul, Ioan Zonaras, Ioan Skilützes).

Incompatibilitatea unor știri din letopisul rusesc cu acelea din izvoarele bizantine complică însă munca specialiștilor împărțiți și în acest caz în diverse tabere. Pentru că izvorul rusesc se bazează în principal pe relatările orale ale drujinilor lui Sviatoslav, autorul acordă o mai mare credibilitate surselor bizantine. Așadar, în timpul preliminariilor tratatului, cneazul kievan a trimis soli la Ioan Tzimiskes care nu se afla în Durostorum, ci într-o tabără din apropierea orașului. În realitate, Durostorum-ul era atunci în mâinile lui Sviatoslav. Obligațiile rușilor, legate de jurământul lor de a nu mai ataca Bulgaria, Bizanț și posesiunile lui din Crimeea, sunt relatațe și de *Povestirea vremurilor de demult* care tac însă în privința acelora asumate de bizantini. Acest aspect este clarificat în urma consultării surselor bizantine și privește liberul acces al rușilor spre

patrie și reînceperea relațiilor comerciale normale dintre Bizanț și Rusia.

Traducerea corectă a cronicii lui Leon Diaconul arată că nu rușii le-au dat pâine bizantinilor, ci invers, primii s-au rugat romeilor să le ofere grâu pentru a avea de mâncare până când vor ajunge în patrie. De aici și observația că rușii nu aveau suficient grâu în comparație cu bizantinii. Însuși comerțul cu grâu al Chersonesului depindea de importul din Asia Mică, ceea ce indică faptul că la Constantinopol nu s-a prea auzit de grâul rusesc.

Relațiile economice, culturale și politice rusobizantine au continuat și după acest conflict, fiind impulsionate și de cucerirea Bulgariei de către Bizanț, care în acest mod se apropia teritorial de Rusia. Ultima știre a izvoarelor rusești despre Durostorum se află în *Lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate*.

Capitolul al treilea, intitulat *Vreau să locuiesc în Pereiaslavet pe Dunăre*, încearcă în special să localizeze așezarea în cauză, aspect care nu este nici de această dată lipsit de opinii contradictorii. Singurul autor care localizează Pereiaslavetul la Dunărea de Jos, deși nu a fost niciodată acolo, este al-Idrisi. „Barasclafis” (Bereiaslavet) s-ar afla – potrivit geografului arab – undeva între „Dristra” (Silistra) și „Dicina” (Vicina), la patru zile de drum spre est. Împreună cu dificultatea încă prezentă de a se localiza orașul Vicina, știrea este confuză și din cauza neconcordanței cu izvoarele cartografice mai târzii, din secolele XV–XVII, care plasează „Proslauza” pe cel mai sudic braț al Dunării, aproape de vărsarea în mare. Totodată se manifestă rezervă față de echivalența Stravico-Proslavița-Pereiaslavet.

Așezarea de la Dunăre este identificată cu satul Nufărul de pe malul drept al brațului Sfântul Gheorghe, la 8–20 km sud-est de orașul Tulcea, întrucât numele vechi al satului a fost până în secolul XX Prislava și este atestat de numeroase izvoare începând cu ultimul sfert al secolului XVIII. În plus, în apropiere s-au identificat urmele unui oraș medieval cu fortificații de piatră și alte vestigii arheologice din secolele X–XIV pe o suprafață de câteva hectare.

Evenimentele istorice legate de activitatea lui Sviatoslav Igorevici, relatate de cronică, ar trebui însă atribuite Pereiaslavețului Mare – capitala statului bulgar –, convingere datorată analizei diverselor cronică și altor tipuri de izvoare scrise rusești și bizantine. S-a atras atenția asupra faptului că autorii cronicilor rusești confundau Pereiaslavul cu Preslavul bulgăresc și Pereiaslavetul. Perioada de redactare a cronicii, târzie față de evenimentele relatate, își spune și de această dată cuvântul în privința gradului de veridicitate. Așadar, cneazul kievan Sviatoslav Igorevici, în timpul incursiunilor dunărene din 967–971 afirmase în fața curtenilor săi că ar dori să-și stabilească reședința la Pereiaslavet pe Dunăre, care ar fi după autorii Pereiaslavețul bulgăresc, cunoscut și sub numele de Pereiaslavetul Mare potrivit versiunii propuse de P. Diaconu. Anume sub zidurile acestui oraș s-a produs prima confruntare rusobulgară din anul 967, relatată de către Leon Diaconul.

Un alt capitol este dedicat controversatei relații dintre cneazul halician Ivan Rostislavici Berladnicul și

Berladul din cronică. Deși autorii recunosc de la început că diploma din 1134 – pe care se bazează această polemică istoriografică – este un fals întocmit de către B. P. Hașdeu, se propune o reanalizare a problemei întrucât mai apar persoane (relativ recent „diploma bârlădeană din 1134” a fost analizată drept un izvor veridic de către R. A. Rabinovici în *Stratum plus*, nr. 6, 2000, Sankt Petersburg – Chișinău – Odessa), care utilizează și oferă credibilitate „izvorului” în discuție! Nu se neagă interesul cnezilor ruși pentru regiunea Dunării de Jos, însă cercetările arheologice dezmint ipoteza existenței unor stabilimente îndelungate rusești din secolul XII în bazinul Bârladului, cât și între Prut și Siret. Descoperirile accidentale ale câtorva enclopioane rusești la Căbești (secolul XIII), Codăești (secolul XII) etc. sugerează doar apariția în regiune a unor grupuri disparate de ruși.

Viața lui Ivan Rostislavici, zis Berladnicul, a fost tumultoasă și plină de primejdi. Ridicat împotriva unchiului său, s-a refugiat la Dunărea de Jos, după un an a plecat la Kiev și s-a pus sub protecția cneazului Vsevolod Olgovici, adversarul Haliciului. Devenit cneaz priveag, s-a retras pentru un timp în bazinul râului Bârlad, de unde vine și porecla sa. După moartea protectorului său, în 1146, el s-a pus în slujba cneazului cernigovean Sviatoslav Oligovici. Nu i-a rămas credincios nici acestuia și a trecut împreună cu mercenarii săi de partea cneazului Rostislav Mstislavici, unde a stat la fel de puțin. În 1148, protejat de cneazul Iurii Dolgorukii, a asediat Novgorodul, iar ulterior a participat la cucerirea Kievului.

Trădat de suzeranul său, Bârladnicul a fost trimis încătușat de la Suzdal la Kiev, în urma cererii ginerelui lui Iurii Dolgorukii, noul cneaz halician Iaroslav Vladimirovici Osmomâsl. Datorită unor împrejurări norocoase, prizonierul a scăpat și s-a ascuns la Cernigov. S-a retras iarăși în stepă, la cumanii, și împreună cu aceștia, la Dunărea de Jos, a fost autorul unor acțiuni piraterești asupra corăbiilor și pescarilor din Halici. Ivan Berladnicul și-a repliat forțele și a pornit contra lui Iaroslav Osmomâsl, dar fără succes. În cele din urmă, el a fost prins de către bizantini la Tesalonic, unde a și murit asasinat probabil de autoritățile interesate de alianța cu cneazul halician.

După cum se observă, prezența lui Ivan Berladnicul în regiunile românești a fost episodică și nu este vorba despre existența în zona Bârladului a unui vechi cnezat rusesc. „Specificul erorilor, greșelile arheografice și – în fine – neconcordanțele istorice” indică clar faptul că „diploma bârlădeană din 1134” este un fals. Nici un izvor din secolele XII–XIII – în afară de „diplomă” – nu atestă orașele Bârlad, Micul Halici (Galați) și Tecuci. Nici *Lista orașelor rusești...* nu le menționează, Bârladul luând ființă abia la începutul secolului XV, Tecuciul în anii 30 ai secolului XV, Galați mai târziu – în secolul XVI. Descoperirile arheologice nu au surprins viața urbană în bazinul Bârladului în secolul XII. Letopisețul de la Ipatievsc, cel mai detaliat în privința vieții lui Ivan Rostislavici, nu l-a numit niciodată „bârladnicul”. După cronică, „bârlad” este o regiune de

refugiu pentru nesupuși, a rușilor liberi, a cnezilor respinși și nicidecum un oraș.

O altă problemă care a suscitat interesul autorilor a fost cea legată de Vicina. Controversele istoriografice legate de acest oraș întrunesc o vastă colecție de contribuții iar conținutul lor este în general cunoscut de către cercetători. Propunerile pentru localizarea acestui centru de la Dunărea de Jos s-au orientat spre Tulcea, Nufărul, Mahmudia, Ismail, Isaccea, Niculițel, Măcin, Cernavoda și Păcuiul lui Soare.

Izvoarele consultate – *Despre administrarea imperiului* de Constantin Porfirogenetul, *Alexiada Anei Comnena*, harta lui al-Idrisi, un letopisă vechi rusesc (nu se menționează titlul), stările lui Wilhelm de Rubruck, Rukn ad din Beibars, Abu-l-Feda, an-Nuvairi, al-Umari, Ibn Khaldun, al-Qalqasandi, izvoarele italiene și bizantine din secolul XIV etc. i-au convins pe autori ca Vicina-Saccea-Dicina sunt una și aceeași aşezare și este localizată la Dunărea de Jos, la Isaccea.

În afară de problema localizării Vicinei, se tratează în câteva subcapitole situația dominației mongolilor la Dunărea de Jos în secolele XIII–XIV, comerțul internațional al orașului în secolele XIII–XIV, cu observația că negustorii italieni controlau tranzacțiile economice de aici. Faptul că mulți specialiști nu utilizează toate tipurile de izvoare explică diversitatea opiniei vis-à-vis de localizarea Vicinei, dificilă și din cauza inexistenței cercetărilor arheologice intensive la cetatea medievală de la Isaccea. Autorii nu menționează la care cetate de la Isaccea se referă. Aici se păstrau ruinele a două cetăți: Noviodunum (care este cercetată în prezent de echipa de arheologi de la Muzeul Județean Tulcea, în frunte V. H. Baumann și D. Paraschiv), iar alta, aflată deasupra unei cariere de piatră, păstra în 1998 doar o muchie de zid, restul pierzându-se pentru totdeauna. În lipsa informațiilor arheologice mai consistente, autorii se bazează mai mult pe relatări scrise și mai puțin pe cele numismatice, geografice și toponimice.

Argumentul principal contra identificării Dicinei cu Isaccea este cel al numelui bulgar paralel pentru Isaccea, Oblucița. Nu este greu de observat că aceste toponime nu sunt contemporane și s-au schimbat reciproc. Vicina apare pentru ultima dată în izvoare în anul 1465, când s-au retras și italienii de la Dunărea de Jos. În același timp, în scrisoarea lui Vlad Țepeș din 1462 către regele maghiar Matias Corvin apare pentru prima dată numele „Oblucița”.

Capitolul șase, intitulat *Orașul comercial Chilia*, tratează subiectul în patru subcapitole tematice. Autorii localizează Chilia Veche undeva în sudul brațului omonim – incertitudinea plasamentului datorându-se carentei cercetărilor arheologice. Apariția orașului este legată de evoluția geologică a Deltei Dunării, în timpul căreia cursul principal al fluviului s-a transferat de la brațul sudic la cel nordic. În urma acestui fenomen din Antichitate, centrele comerciale din sudul Deltei s-au stins și au apărut altele noi la nord, datorită schimbării rutei vaselor comerciale. În continuare, autorii analizează primele stări despre Chilia și consideră că identificarea Aklibei lui al-Idrisi cu Chilia se bazează în primul rând

pe argumente lingvistice, iar știrile istorice conduc mai curând spre Lycostomo.

Lycostomo (în traducere „gura lupului”) ar trebui căutat în stânga brațului Chilia, unde există și astăzi un toponim cu semnificație asemănătoare – Vâlkovo, aproape de Periprava. Datele hidrografice susțin că albia brațului Chilia a curs în evul mediu chiar pe lângă actualul Vâlkovo. Akliba pare a fi mai mult un termen de descriere a orașului (fortificat), întrucât al-Idrisi îl cunoștea doar din descrierile călătorilor care nu au reținut numele local. În istoriografie s-au conturat două păreri, una considerând că Lycostomo și Chilia sunt un singur oraș, și alta că este vorba despre două orașe distincte. Autorii subscriv celei de a doua păreri, venind, ca și în celealte cazuri, cu argumente convingătoare. Lycostomo și Chilia alcătuiau totodată un singur organism administrativ și social-politic, în care prima cetate era centru cu atribuții administrative, iar a doua îndeplinea funcții economice secundare, rămânând pentru o lungă perioadă – cel puțin până la începutul secolului XIV – o asezare mică.

Un alt subcapitol tratează comerțul Chiliei în secolul XIV după izvoarele documentare de proveniență diversă. Se constată că la Chilia, ca și la Pera, Caffa și Moncastro, negoțul se afla în mâinile italienilor. Puținele relatări despre Vicina și Moncastro, care se întâlnesc în actele notariale ale Chiliei, sugerează faptul că factoriile genoveze nord-vest pontice erau legate relativ puțin între ele. Aproape toate operațiunile comerciale ale lor erau orientate spre exportul de grâne spre Pera, de unde, în sens invers, ajungeau produsele meșteugărești, mai ales stofole.

Partea a doua, compusă din capitolele VII, VIII și IX, se referă în special la raporturile Rusiei Vechi cu Dunărea de Jos. Cronicile rusești vorbesc despre relațiile cu această regiune, cu referire la o perioadă mai târzie a istoriei vechi rusești – începutul secolului XII, autorii apelând în capitolul VII la izvoarele străine.

Potrivit *Povestirii vremurilor de demult*, în 907 rușii au atacat Constantinopolul, după care s-a încheiat tratatul cu Bizanțul, în înțelegere figurând și prevederi comerciale. Constantin Porfirogenetul relata despre ambarcațiuni rusești care poposeau la Sulina și în alte centre până la râul Dicina (Camcia, Bulgaria). În anii 30 ai secolului X rutile comerciale rusești erau amenințate de încordarea raporturilor rusu-bulgare. Pacea bulgaro-bizantină din 927 a dus și la schimbarea relațiilor rusobulgare. Pentru păstrarea acestor rute comerciale rușii i-au atras de partea lor pe pecenegi și maghiari, o asemenea

coaliziune antibulgară formându-se încă din anii 20 ai secolului X.

Sigur că prezența rușilor la Dunărea de Jos trebuia să influențeze populația de aici, problema fiind discutată în capitolul următor. În acest sens s-au conturat două versiuni: prima ipoteză susține că Rusia volâno-haliciană stăpânea în secolul XII teritoriile carpato-nistriene până la Dunărea de Jos, iar cea de a doua că nu era vorba despre nici un fel de stăpânire în zonă, considerându-se că aici era „fief”-ul bizantinilor. Potrivit autorilor, după știrile lui al-Idrisi nu rezultă vreo legătură directă a rușilor cu Dunărea de Jos. Pe harta lui, teritoriile rusești încep la est de Nistru. Știrile bizantine și vechi rusești atestă prezența Rusiei la Dunărea de Jos în secolul XII. Concluziile de față sunt dezvoltate în ultimul capitol intitulat *Negustorii vechi ruși la Dunăre*. Aici se reia caracterizarea Dunării, care se regăsește și în introducere, și se analizează izvoarele scrise din secolele X–XIII ce atestă negustori ruși în regiunile dunărene.

Din micul număr de izvoare despre negoțul Dunării de Jos cu Rusia este cel mai mult utilizată mărturisirea cneazului Sviatoslav Igorevici despre importanța comercială a Pereiaslavețului. De la mijlocul secolului XII un rol mai activ au jucat aici negustorii din Halici, care ajungeau pe râurile Nistru și Prut și în Marea Neagră. După informațiile arheologice, negustorii ruși ajungeau rar mai sus de Durostorum și nu treceau de Porțile de Fier. Apariția în 1185 a Țaratului Bulgar, cucerirea Constantinopolului de către cruciați în 1204 și apoi invazia mongolilor s-au reflectat negativ asupra relațiilor economice ale rușilor la Dunărea de Jos în secolul XIII. De atunci rolul preponderent l-au jucat aici italienii.

După cum se menționează în concluzia lucrării de față, în istoriografia rusă s-au folosit pentru prima dată în mod consistent argumentele arheologice, sfragistice și numismatice drept surse importante.

Bazată pe surse narrative diverse (vechi-rusești, arabe, italiene, bizantine etc.), ca și pe un bogat material arheologic, analizat cu discernământ, monografia cercetătorilor moscovici Irina Konovalova și Valerii Perkhavko se impune prin argumente bine chibzuite și echilibrate, ca și prin subtilități interpretative. Aceasta va reprezenta fără îndoială un punct de reper pentru toți cercetătorii medieviști care se vor apleca în viitor asupra problemelor de ordin demografic, economic și politic aferente ținuturilor de la Dunărea Inferioară.

VITALIE JOSANU

Biblia 1688, text stabilit și îngrijire editorială de VASILE ARVINTE și IOAN CAPROȘU, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, I, volum întocmit de V. Arvinte, I. Caproșu, Al. Gafton, L. Manea, Iași, 2001, 540 + CXC p.; II, volum întocmit de V. Arvinte, I. Caproșu, Al. Gafton, L. Manea, N. A. Ursu, Iași, 2002, 541 – 1310 + XCII p.

A apărut, în prestigioasa serie intitulată *Cărți fundamentale ale culturii române*, o ediție critică a uneia dintre operele care întemeiază, prin limbă, orice cultură

apartenând lumii creștine: *Biblia*. Evenimentul, desfășurat în două etape (anii 2001 și 2002), își justifică excelența prin monumentalitatea întreprinderii editoriale, privită

din perspective diferite. Mai întâi, impune ținuta tipografică de excepție: două volume în același timp elegante și masive. Cantitatea nu este, în acest caz, ultima ... calitate care trebuie apreciată (1310 pagini de text, pe două coloane, și nu mai puțin 278 de pagini cuprinzând aparatul critic), fiindcă efortul intelectual se măsoară adesea și în distanțele de străbătut pe spațiile albe ale hârtiei de tipar.

Autorii ediției sunt prea bine cunoscuți pentru calificarea și competența lor în domeniul, încât a stării asupra meritelor personale ale acestora ni se pare o insistență aproape tautologică. Profesorii universitari Vasile Arvinte și Ioan Caproșu au stabilit și îngrijit editorial textul, transcris cu multă și devotată răbdare de tinerii și valoroșii colaboratori conf. univ. Alexandru Gafton și cercet. șt. dr. Laura Manea. Cei dintâi au format o echipă bine „antrenată” pentru această temerară incursiune istorico-lingvistică prin experiența ediției filologice a primelor cinci cărți (*Pentateuh-ul*) din *Biblia de la 1688*, apărute în seria *Monumenta Linguae Dacoromanorum* începînd din anul aniversar (1988) al tricentenarului ctitoriei confesionale și literare a lui Șerban Cantacuzino. Astfel se explică rapiditatea aproape incredibilă cu care acest nou proiect a fost finalizat și predat editurii: un an!

Cele două opere editoriale nu trebuie confundate, fiindcă ediția pe care o prezentăm acum, integrală, nu reproduce, pur și simplu, textul anterior al cărților veterotestamentare deja publicate. O *Notă asupra ediției* (din vol. I) precizează principiile editoriale, dificultățile transcrierii în alfabetul latin a slovelor chirilice (îndeosebi a slovei iat', a iusurilor și ierurilor), modul, locul și măsura intervențiilor editorilor pentru corijarea erorilor de tipar din textul original, pentru întregirea prescurtărilor, a cuvintelor trunchiate, pentru scrierea numelor proprii și pentru aplicarea normelor ortografice actuale pe un text din secolul al XVII-lea. Din acest punct de vedere, această ediție a *Bibliei* din 1688 va deveni un model pentru generația viitoare de filologi și editori de texte vechi românești.

Acribia și erudiția autorilor sunt evidențiate și de un studiu care, pe măsura cunoașterii sale, se va impune ca moment de referință obligatorie în istoria lingvisticii românești. În *Normele limbii literare în Biblia de la București* (1688), profesorul Vasile Arvinte sintetizează în 188 de pagini (din cele cca. 1100 de pagini care s-ar fi putut aduna în formatul tipografic al acestei ediții) observațiile și rezultatele semnificative din cele cinci studii care au însoțit textele cărților din *Pentateuh* (din ediția anterioară menționată), adăugând, în schimbul omisiunilor selective, observații și material nou din cercetarea unor părți ale *Noului Testament*. Acordând egală atenție tuturor fenomenelor caracteristice limbii *Bibliei* din 1688 (din fonetică, morfologie și sintaxă, formarea cuvintelor și lexic) studiul ajunge la constatări importante, multe formulate pentru prima oară în legătură cu locul și rolul Cărții sacre în evoluția limbii române literare. Din noianul de fapte și probleme, care nu pot fi

aici menționate nici măcar enumerativ, reținem doar fenomenele generate de polisemie, de atracția paronimică și, îndeosebi, de calcul lingvistic (după limba greacă) practicat de Nicolae Spătarul (Milescu) și de frații Șerban și Radu Greceanu, procedeu identificat pe scară largă nu numai în lexic, ci și în diverse construcții verbale și în sintaxă, unde se reproduc structuri străine limbii române. În contradicție cu aprecierile impresioniste îndeosebi ale unor istorici literari care vedeaau în *Biblia de la București* un „model” de sinteză de limbă românească în sensul *nec plus ultra* pentru veacul al XVII-lea, studiul aplicat și obiectiv al faptelor nuantează calificativele, evidențind caracterul obscur și chiar ininteligibil al textului în (prea) multe pasaje datorat în primul rând calculului lingvistic. „Sinteza” realizată în *Biblia de la 1688* trebuie înțeleasă ca interferență a „normelor literare” caracteristice Moldovei și Țării Românești. Un rezultat important al acestui studiu este constatarea faptului că limba traducerii din slavonă a *Vechiului Testament* (ms. 4389 de la Biblioteca Academiei Române, atribuit de dr. N. A. Ursu episcopului Daniil Andrean Panoneanul) este mai apropiată de normele limbii literare actuale decât limba *Bibliei de la București*.

Cercetarea critică a textului editat acum este completată de două importante studii filologice de la sfârșitul volumului al II-lea al *Bibliei, 1688*. Dr. N. A. Ursu, specialist recunoscut pentru contribuțiile sale referitoare la paternitatea multor traduceri și texte anonime din veacurile al XVII-lea – al XIX-lea, semnează *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al Vechiului Testament tradus de Nicolae Spătarul (Milescu)*, 54 de pagini (reproduse din cinci numere ale revistei „Limba română”, 1988–1989), consolidând astfel cu argumente convingătoare identificarea sa mai veche (din studii publicate între anii 1976 și 1986): prima revizie a traducerii *Vechiului Testament* de către Nicolae Spătarul s-a efectuat în Moldova, de Dosoftei și colaboratorii săi, apoi manuscrisul a fost adus la Mitropolia Țării Românești, unde a fost copiat (ms. 45 de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române) sub îndrumarea mitropolitului Teodosie Vestemeanul.

A revenit dr. Alexandru Gafton sarcina de a identifica modelul care a stat la baza versiunii *Noului Testament* în studiu (32 de pagini) *Relația dintre Noul Testament de la Bălgad (1648) și textul corespunzător din Biblia de la București (1688)*. Analiza comparată, la nivelul fonetic, lexical și gramatical, a patru texte susceptibile de a fi fost modelul căutat conduce, prin eliminarea celor incompatibile, la o concluzie tranșantă: noua versiune a fost elaborată pornindu-se de la textul tipărit în 1648, cu transformări și intervenții mult mai profunde decât în cazul *Vechiului Testament*, în scopul adevarării maxime la textul original grecesc.

Cap de serie al traducerilor integrale ale *Bibliei* în limba română, opera din anul 1688 a stat la baza versiunilor revizuite și tipărite de Samuil Micu la Blaj, în

1795, și de mitropolitul Chișinăului și Hotinului, Gavriil Bănulescu-Bodoni la Sankt Petersburg, în 1819. Prin această preluare a textului *Bibliei de la București*, ca moștenire culturală, efortul cătorva generații de cărturari ne apare astăzi într-o perspectivă plină de semnificații pentru conștiința unității naționale: Cartea Cărților s-a tradus prin stăruința unor învățăți din toate provinciile

istorice românești. Cei câțiva erudiți moldoveni, care acum au reevaluat această moștenire, se așeză, cu seriozitatea tăcută a școlii critice ieșene, în buna tradiție a făptuitorilor de opere naționale durabile. Momentul trebuie consemnat cu gratitudine și responsabilitate.

MIRCEA CIUBOTARU

CONSTANTIN BURAC, *Tinuturile Țării Moldovei până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Editura Academica, București, 2002, 648 p. + 27 de hărți incluse în text și o hartă la sfârșitul volumului.

Lucrarea de față, apărută la Editura Academica, în anul 2002, întocmită de dr. Constantin Burac, reprezintă prima monografie de anvergură referitoare la organizarea administrativ-teritorială a statului feudal Moldova. Volumul este deosebit de util atât medieviștilor cât și celor interesați în cunoașterea unei laturi esențiale referitoare la organizarea administrativ-teritorială a statului feudal românesc de la răsărit de Carpați, până la mijlocul veacului al XVIII-lea. Este, în același timp, „ghidul” istoric, geografic, topografic și cartografic necesar, prin cumulul de date oferite, celor interesați în cunoașterea acestui important segment de istorie și geografie-istorică din istoria statului feudal Moldova.

Complexele fenomene istorice care au precedat și au urmat formării statului feudal Moldova nu pot fi urmărite decât în contextul fiecărei laturi esențiale în ansamblul lor (economic, politic, demografic, administrativ), în particular (abordări fenomenologice), dar și în cuprinsul interacțiunile reciproce (conexiuni directe și indirecte).

Pentru elaborarea acestui volum, cercetătorul C. Burac a parcurs o vastă bibliografie abordând, metodologic, studierea comparativă a izvoarelor istorice, folosind, în același timp, lucrările de specialitate (monografii, lucrări de sinteză, studii, articole etc.). Prin analiza riguroasă a datelor istorice, oferite de „explorarea” migăloasă, tenace (efortul autorului fiind de apreciat) a izvoarelor istorice, autorul reușește să redea imaginea completă a formării și evoluției componentelor unităților administrativ - teritoriale ale Moldovei feudale, particularizându-le în devenirea lor istorico-geografică, lucru mai puțin abordat, până acum, la o asemenea dimensiune. Din acest punct de vedere, lucrarea în esență ei reprezintă un cumul impresionant de informații istorice prelucrate, spunem noi, matematico-statistic, catografic și cartografic, în vederea identificării, analizării și prezentării unităților administrativ-teritoriale și ale componentelor lor.

Cartea, precedată de *Prefață* (p. I-III) (semnată de distinsul prof. univ. dr. Ioan Caproșu de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași) și *Introducere* (p. 1-4), cuprinde cinci capitole: *I. Forme de organizare a populației de la Carpații Orientali* (p. 5-56); *II. Apariția și formarea tinuturilor (sfârșitul secolului al XIV-lea – domnia lui Ștefan cel Mare* (p. 57-221); *III. Evoluția tinuturilor*

până la Vasile Lupu (p. 222-388); *IV. Evoluția tinuturilor de la Vasile Lupu la reformele lui Constantin Mavrocordat* (p. 389-400); *Concluzii* (p. 401-406); *Sigle* (p. 407-409); *Bibliografie selectivă* (p. 410-426); *Anexe* (*Lista așezărilor din tinuturile Moldovei până la jumătatea secolului al XVIII-lea atestate documentar* (p. 427-646), *Cuprins* (p. 647-648) și *Harta hotarelor tinuturilor Țării Moldovei până la mijlocul secolului al XVIII-lea*.

Deosebit de utile sunt hărțile tinutele ce însotesc textul referitor la fiecare unitate administrativ-teritorială, cât și ansamblul lor dat de harta generală (*Hotarele tinuturilor Țării Moldovei până la mijlocul secolului al XVIII-lea*) de la sfârșitul lucrării. Poate că unele dintre hărți ar fi trebuit completate și cu alte localități (sate) atestate în izvoarele documentare; dăm numai câteva exemple privind unele sate din comuna Poduri, jud. Bacău: *harta tinutului Trotuș până la mijlocul secolului al XVIII-lea* nu include satul Provozești (Prohozești, com. Poduri, jud. Bacău) situat pe Tazlăul Sărat, atestat la 8 aprilie 1419 (lucrarea în discuție, p. 36; vezi și *Tezaurul toponimic al României*, vol. I, *Repertoriul istoric al unităților administrativ teritoriale, 1772-1988*, partea a doua, Editura Academiei Române, București 1992, p. 948), care apare (*Provăzăști*) în lista cu localitățile tinutului Trotuș (lucrarea de față, p. 623) sau satele Rusăiești, Podurile, Valea Soșii (sau Soșanii; Valea Soasei; Valea Soșei; vezi *Tezaurul toponimic al României*, vol. I, *Repertoriul istoric al unităților administrativ teritoriale, 1772-1988*, partea a doua, Editura Academiei Române, București 1992, p. 901, 1012, 1279), Măzănești (sat dispărut, amplasat între satele Cernu și Valea Soșii), întâlnit și cu numele Mădenăștii, Măzăneștii, Măzăneștii, Măzăneștii, Măzăneștii, Măzăneștii, Măzineștii, Măzăneștii, Măzăneștii, (Ibidem, p. 1279), Cernu (Ibidem, p. 216), Bucșești (apare în lucrarea lui C. Burac, cu numele Bucșăști ?, în lista localităților din tinutul Bacău, p. 431) semnalat la 18 octombrie 1456 (Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare, Urice și ispisoace, surete, regeste, traduceri*, Supliment la documentele lui Ștefan cel Mare, de I. Bogdan, Iași, 1933, doc. 1, p. 1), apoi la 20 septembrie 1456 (*Documenta Romanae Historica*, A, Moldova, II, doc. A

(document îndoelnic), p. 410) și la 2 octombrie 1460 (*Ibidem*, doc. 9, p. 39).

În această carte Constantin Burac a analizat și a definit, folosind o vastă bibliografie și izvoare istorice, apariția și dezvoltarea organizării administrativ – teritoriale a statului feudal românesc de la răsărit de Carpați. Analiza pertinentă a fenomenelor istorice care au condus la apariția și evoluția unităților administrative este realizată de autor prin abordarea intrinsecă, sistematică, a tuturor factorilor implicați, direcți și complementari. Prelucrarea materialului documentar a necesitat, acribie și rigurozitate din partea autorului, mulți ani de trudă, rezultatele fiind însă pe măsura așteptărilor. Demersul științific al autorului este concretizat prin această carte, un important instrument de lucru, de folos medievistilor și cititorilor interesați de aceste probleme ale Istoriei Românilor.

Înțelegerea dintru începuturi a apariției, ca și a evoluției structurilor organizatorice, administrativ-teritoriale, este abordată, așa cum este și firesc, de autor în primul capitol (*I. Forme de organizare a populației de la Carpații Orientali* (p. 5–56). Retrospectiv, datele sunt surprinse, în esență lor (subcapitolul *I.1. Unități socio-teritoriale în spațiul românesc est-carpatic până în a doua jumătate a sec. XIV*, p. 5–22), după retragerea aureliană și în continuare, structurile *etno-teritoriale autonome*, așa numitele *romanii populare*, fiind precizate în cadrul evoluției contextelor istorice interne (formațiuni politice prestatale, forme de organizare de tipul cnezatelor și voievodatelor, cunoscute sub numele de *fări*) și externe (raporturile cu vecinii: Imperiul Bizantin, Ungaria, Polonia, Hoarda de Aur, Papalitatea). Existența formelor de organizare ale populației românești din Moldova înainte de sec. al XIV, sunt bine conturate de autor, acestea fiind, alături de celelalte componente (economie, social, politic, demografic) esențiale pentru întemeierea statului feudal Moldova.

Demersurile analizei problemelor aflate în discuție sunt continue, cu diferite nuanțări, pentru a doua jumătate a sec. al XIV-lea (subcapitolul *I. 2. Forme de organizare administrativ-teritorială a populației românești est-carpatici în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, p. 23–56). Autorul înregistrează evenimentele contextului intern și extern referitoare la crearea formațiunii lui Dragoș (așa numita *marcă*) la răsăritul Carpaților Orientali (primul *descălecăt*), încercând, atât cât oferă sursele existente, o delimitare teritorială a acesteia și a spațiilor „*autonomilor locale*”, continuând cu Moldova lui Bogdan „*Întemeietorul*”, Petru I Mușatinul și urmașii. Nuanțarea, pe care o realizează autorul volumului, privind unitatea socio-geografică, structură teritorial-politică, *Câmpul lui Dragoș* (p. 15, 33–46), dintre apele Bistriței și Tazlăului, este meritorie, aducându-se unele date suplimentare referitoare la spațiul, structurile și evoluția acestei formațiunii devenită apoi ținutul Neamț, partea de sud (zona Tazlăului Mare și a Tazlăului Sărat) fiind, ulterior, la ținutul Trotușului.

Densitatea informațiilor referitoare la constituirea și evoluția ținuturilor statului feudal Moldova se regăsesc

în analiza pe care o face autorul în cuprinsul cap. II. *Apariția și formarea ținuturilor (sfârșitul secolului al XIV-lea – domnia lui Stefan cel Mare)* (p. 57–221), fiind parte cea mai consistentă a lucrării. Demersul autorului cumulează informațiile din izvoarele istorice referitoare la formele de organizare administrativ-teritoriale cum ar fi: Ținutul Suceava (p. 57–65, 248), Ținutul Tețina-Cernăuți (p. 66–82), Ținutul Hotin (p. 83–86), Ținutul Dorohoi (p. 87–90), Ținutul Neamț (p. 91–102), Ținutul Hârlău (p. 103–114), Ținutul Trotuș (p. 115–120), Ținutul Adjud (p. 121–125), Ținutul Roman (p. 126–132), Ținutul Cârligătura (p. 133–135), Ținutul Iași (p. 136–145), Ținutul Vaslui (p. 146–150), Ținutul Tutova (p. 151–154), Ținutul Bârlad (p. 155–157), Ținutul Tecuci (p. 158–164), Ținutul Covurlui (p. 165–171), Ținutul Soroca (p. 172–176), Ținutul Orhei (p. 177–182), Ținutul Fălcu (p. 183–188), Ținutul Horincea (p. 189–193), Ținutul Lăpușna (p. 194–198), Ținutul Tigheci (p. 199–201), Ținutul Putna (p. 202–205), Ținutul Tighinei (p. 206–211), Ținutul Chilia (p. 212–215), Ținutul Cetatea Albă (p. 216–221).

În cap. III. *Evoluția ținuturilor până la Vasile Lupu* (p. 222–388), autorul reia (pe baza datelor disponibile) analizele referitoare la dezvoltarea structurilor teritorial administrative amintite mai sus, acestea fiind discutate din punct de vedere numeric (*A. Evoluția numerică a ținuturilor până la Vasile Lupu; 1. Până la jumătatea sec. XVI; 2. A doua jumătate a sec. XXVI; Perioada de la Mihai Viteazul la Vasile Lupu*; p. 222–247) și a hotarelor (*B. Hotarele ținuturilor*; p. 248–389).

În cap. IV. *Evoluția ținuturilor de la Vasile Lupu la reformele lui Constantin Mavrocordat* (p. 389–400) sunt continue discuțiile referitoare la structurile teritorial-administrative.

Capitolele amintite mai sus sunt însăși de hărți întocmite pentru fiecare unitate teritorială-administrativă, conferind, astfel, suportul cartografic util pentru documentarea celor interesați.

Concluziile (p. 401–406) autorului lasă (poate deliberativ) cititorului, prin conținutul lor concis (parcă disproportionate față de extinderea volumului), sarcina să caute informațiile care-i sunt necesare în lucrare. Pentru alcătuirea volumului autorul s-a confruntat, așa cum subliniază, nu cu puține dificultăți „...pe de o parte, cu penuria surselor informative, iar pe de alta, cu parcimonia acelor izvoare istorice care s-au mai păstrat” (p. 401).

Întocmirea listelor localităților (în ordine alfabetică) pe ținuturi, având ca sursă izvoarele documentare (*Lista așezărilor din ținuturile Moldovei până la jumătatea secolului al XVIII-lea atestate documentar*; p. 427–646), realizare singulară până acum, este bine venită pentru cei interesați în acest domeniu, dar precizăm faptul că fiecare localitate din liste conține numai o singură dată referitoare la atestarea documentară, ceea ce este insuficient atât pentru translația differită a numelui respectivei localități cât și în ceea ce privește evoluția ei în timp (dăm un exemplu:

Provozești, sat pe Tazlăul Sărat <Prohozești, com. Poduri, jud. Bacău>, atestat la 8 aprilie 1419 [DRH, A, Moldova, I, doc. 45, p. 65 și p. 489]; **Provăzăști**, 15 septembrie 1636, martor din... [DRH, A, Moldova, XIII, doc. 512, p. 566 și p. 750]). O lucrare referitoare la această problemă ar fi bine venită pentru demersul științific al cercetării.

Autorul semnalează și alte direcții de cercetare, cum ar fi necesitatea alcăturirii unor sinteze de istorie economică, geografică, de demografie regională etc.

ARCHÆVS. Studii de istorie a religiilor, VI, 2002, fasc. 1–2 (p. 1–238) și fasc. 3–4 (p. 241–476).

Revista Archævs, publicație editată de către Centrul de Istorie a Religiilor din cadrul Facultății de Istorie a Universității din București, având drept redactori responsabili pe Eugen Ciurtin, Gabriela Cursaru, Mihail Neamțu și Mihaela Timuș, a ajuns la cel de al șaselea tom ce cuprinde două volume (patru fascicule). Beneficiind de girul a numeroși cercetători români – o dovedă în acest sens o reprezentă prezența în Comitetul științific de patronaj a unor nume de referință ale istoriografiei românești, cum ar fi Paul Cernovodeanu sau Petre Ș. Năsturel, revista se dorește a fi și un instrument de dialog cu lumea științifică internațională, dialog înlesnit și de afilierea Asociației Române de Istorie a Religiilor ca membră a European Association for the Study of Religions și a Association Internationale d'Histoire des Religions. Cele două volume ale tomului VI sunt primele apărute după afilierea la organizațiile menționate, tocmai de aceea sunt publicate aici și 21 de rezumate ale Congresului Asociației Europene pentru studiul Religiilor, desfășurat la Paris, în septembrie 2002, cu tema Le monothéisme: diversité. Exclusivisme ou dialogue?

Revista este structurată pe trei secțiuni: *Studia, Miscellanea* și *Bibliographica*, iar articolele sunt redactate în limbile: franceză, engleză, germană și italiană. Tematica este extrem de variată, mergând de la mitologia antică, iudaism, creștinismul primelor veacuri și până la problema contemporană a dialogului inter-religios în cadrul unei societăți pluraliste. Un loc aparte în economia revistei îl ocupă spațiul acordat celor două mari personalități pe care cultura românească le-a dat acestui domeniu: Mircea Eliade și Ioan Petru Culianu. Evocarea celor doi în paginile revistei constă în publicarea corespondenței lui Mircea Eliade cu diverse personalități științifice, dar și în studii consacrante metodologiei și conceptelor celor doi. Studiile cuprinse în acest tom de cercetători provenind din medii

Cartea deschizătoare de drumuri a domnului C. Burac este un prețios instrument de lucru, un volum de referință pentru cei interesați de studierea organizării administrativ – teritoriale a statului românesc medieval de la răsărit de Carpați. Eforturile sale sunt răsplătite prin această lucrare de anvergură, pentru care merită felicitările celorlalți cercetători.

VASILE BILIUS

academice variate și acesta este un merit incontestabil al revistei. Amintim aici pe un *Evangélion Moutsopoulos* (Academia din Atena), Michiaki Okuyama (Institutul din Nagoya), Jacques Dupuis (Universitatea Gregoriană din Roma), Mihail Neamțu (Colegiul regal din Londra), Ovidiu Cristea (Institutul de Istorie „N. Iorga” din București) și mulți alții. Reproșurile care ar putea fi aduse revistei sunt legate de lipsa de uniformitate tematică dar și de numărul redus al studiilor de istorie religioasă, domeniu distinct de cel al istoriei religiilor dar înrudit cu acesta.

Un interesant capitol este și cel dedicat notelor bibliografice, atât datorită prezentărilor și recenzierilor ultimelor apariții editoriale, cât și datorită suplimentului bibliografic, menit să aducă la cunoștință cititorului lucrări apărute în ultimii ani, cu precădere în străinătate. De altfel, redactorii revistei intenționează să editeze o lucrare intitulată *La bibliographie générale de l'histoire des religions en Roumanie (1797–1997)*, adresând în acest sens o invitație tuturor cercetătorilor interesați pentru a colabora și a contribui la reușita unui asemenea proiect, primul demers de acest gen, în cadrul istoriografiei românești.

Un alt aspect, ce conferă revistei o notă de distincție, îl reprezintă forma sa grafică. În condițiile în care multe dintre publicațiile științifice românești au încetat sau vor înceta să mai apară, editarea unei reviste cu o periodicitate regulată, în limbi de circulație internațională și cu un aspect de sobrietate care impune cititorului respect, nu poate fi decât un motiv de bucurie. Revista poate concura cu succes cu publicațiile științifice occidentale, „Archæus”-ul asemănându-se foarte mult, din punct de vedere grafic, cu revista „Annales”.

LIVIU PILAT